

Urszula Paszkiewicz

NARASTANIE KSIĘGOZBIORU
BIBLIOTEKI TOWARZYSTWA PRZYJACIÓŁ NAUK W WARSZAWIE
/1802-1832/

Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Warszawie zajmuje wyjątkowe miejsce w dotychczasowej historii towarzystw naukowych w Polsce zarówno ze względu na dorobek naukowy i społeczny, zasięg oddziaływania, jak i na wczesny a ważki okres jego istnienia. W kręgach swoich skupiało Towarzystwo czołowych uczonych polskich i innych intelektualistów z wszystkich dzielnic Polski przedrozbiorowej, pełniąc przy tym rolę ogólnonarodowej akademii nauk. Zasługi Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Warszawie dla rozwoju nauki i kultury polskiej były już wielokrotnie oceniane¹. Analizując dotychczasowe piśmiennictwo w tym zakresie należy równocześnie stwierdzić, że wzmianki o istnieniu biblioteki są uderzająco skromne. Również badania bibliotekoznawcze tematowi temu nie poświęciły baczniejszej uwagi. Problem jednak godny jest głębszego zastanowienia ze względu na rolę jaką odgrywała biblioteka w pracy i planach Towarzystwa. Biblioteka stanowiła część zbiorów organicznie zespolonych z Towarzystwem². Była ona pomyślana jako warsztat pracy naukowej członków, dlatego była przedmiotem szczególnej troski kolejnych prezesów, w niemałym stopniu również członków Zgromadzenia. Ponadto Biblioteka TPN budziła zainteresowanie szerszych kręgów społeczeństwa polskiego. Bowiem w dziele, którego naczelnym celem było gromadzenie i pomnażanie pamiątek ojczystych dla przyszłych pokoleń miała swój poważny udział. W 1826 r. pisał o niej Joachim Lelewel w "Bibliograficznych ksiąg dwojgu": "... po stracie biblioteki Załuskich, to była pierwsza, która została 1811 do publicznego użycia otwarta"³. Zarówno J. Lelewel, Fryderyk Skarbek i jeszcze później Franciszek Radziszewski⁴ podkreślali, że zbiory Biblioteki TPN zapoczątkował dar Aleksandra Sapiehy liczący 6 000 książek, a dalsze systematyczne pomnażanie zapewniał specjalny fundusz, który miał być pobierany przez Towarzystwo w cią-

gu 50 lat. Ograniczam się na początek wyłącznie do tych faktów z dziejów Biblioteki TPN, które podawano najczęściej w dawnej literaturze bibliotekoznawczej. Omówienie ofiarności na cele Towarzystwa znajdzie się w dalszej części artykułu.

Dziejów Biblioteki TPN można szukać w monografii historycznej Aleksandra Kraushara⁵. Materiały dotyczące Biblioteki giną jednak w chronologicznie ujętym całokształcie działalności Towarzystwa, ponadto autor traktował je dość fragmentarycznie. Nie będzie przesadą stwierdzenie, że więcej wiemy o likwidacji Biblioteki i stracie zbiorów na skutek represji popowstańowych, niż o procesie jej tworzenia, narastania zbiorów w ciągu trzydziestu lat, a także wykorzystywaniu zgromadzonego piśmiennictwa⁶. Z opracowań powstałych w ostatnich latach, a głównie dotyczących pewnych kolekcji Biblioteki TPN, należy wymienić dwie prace magisterskie dotyczące księgozbioru Aleksandra i Jana Fryderyka Sapiehów oraz trzecią - omawiającą stare druki z Biblioteki TPN przechowywane w Bibliotece Uniwersyteckiej w Warszawie⁷, przede wszystkim zaś artykuł Hanny Domańskiej "Z dziejów biblioteki kodeńskiej Sapiehów"⁸.

Wspomniane opracowania nie dają w sumie pełnego obrazu Biblioteki TPN. Archiwalia dotyczące działalności Towarzystwa, częściowo szczęśliwie zachowane w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie, pozwalają spojrzeć na Bibliotekę jako na organizm, który powstawał niemal od początku istnienia Towarzystwa, wzrastał z mniejszymi lub większymi trudnościami i służył społeczeństwu. Z materiałów tych dadzą się wyodrębnić cztery podstawowe problemy składające się na funkcje biblioteki: gromadzenie, opracowanie, przechowywanie i udostępnianie zbiorów.

Chociaż dotychczasowa wiedza o pierwszych latach istnienia Biblioteki kończy się w zasadzie na wzmiankach o darach A. Sapiehy oraz kilku pomniejszych ofiarodawców⁹, trzeba przyjąć, że zbiory kształtowały się stopniowo i w miarę możliwości były wykorzystywane przez członków Towarzystwa. Ponadto zbiory musiały być wcześniej porządkowane według pewnych zasad i zabezpieczone, zanim w styczniu 1811 r. władze TPN ogłosiły komunikat o otwarciu Biblioteki dla publiczności¹⁰. Tezę tę potwierdzają ustawy i akta Towarzystwa, szczególnie zaś protokoły posiedzeń zwyczajnych działów i posiedzeń centralnych.

Ustawa TPN z czerwca 1804 r.¹¹ nakładała na członków obowiązek ciągłego śledzenia piśmiennictwa krajowego i zagranicznego oraz

informowania publiczności o rozwoju nauki. W protokołach Działu Filozoficznego zanotowano: "Stosownie do nru 26 lit b [1] Ustaw stanowią kolledzy, iżby wiadomości użyteczne z pism krajowych lub zagranicznych zasiągnięte, nie tylko Towarzystwu, ale powszechności w pismach publicznych udzielane były. Dopomagając temu zamiarowi JW Sołtyk oświadcza, iż udzielać będzie klassie filozoficznej niektóre dzienniki zagraniczne utrzymywane przez niego, z warunkiem aby też dzienniki potem do biblioteki JW Sołtyka powracane były. Toż samo ofiaruje JW Bergonzoni¹² oraz Stanisław Staszic¹³. W protokole posiedzenia zwyyczajnego Działu Filozoficznego pod datą 24 marca 1805 r. zapisana została "Organizacja" przygotowana przez Hiaoynta Krusińskiego i Bartłomieja Szuleckiego. Określała ona szczegółowo cel i zakres prac Działu, przedmiot i porządek posiedzeń oraz obowiązki urzędników. Na posiedzeniach zwyyczajnych Dział miał być informowany "... jakie w każdym rodzaju wychodzą najlepsze dzieła, obmyśli na swych posiedzeniach sposoby opatrzenia się w też dzieła i pisma periodyczne. [...] Wprzód nim Biblioteka Towarzystwa założoną i bibliotekarz ustanowionym będzie, książki działowe pod bezpośrednim dozorem Prezesa zostawać będą"¹⁴. Organizacja Działu Filozoficznego przyjęta została na posiedzeniu centralnym Towarzystwa dnia 17 marca 1805 r.

W październiku 1805 r. wyznaczona została deputacja w celu zastanowienia się nad sposobem udostępniania prenumerowanych czasopism¹⁵. Na posiedzeniu centralnym 3 listopada 1805 r. nawiązano do propozycji sprzed trzech lat.: "W tym właśnie miejscu Kommissja znajduje dogodną porę przypomnienia Towarzystwu owego projektu względem założenia Biblioteki Publicznej pod d. 16 grudnia 1802 podanego. Dojrzała nad nim członków rozważa, blisko lat trzech trwająca, czyni nadzieję, iż przecieź Zgromadzenie, aby raz zechce się zająć szczerze około uskutecznienia onegoż, zwłaszcza gdy ofiarowane od kollegi [Wincentego] Krasińskiego miejsce zdaje się być do tego najodpowiedniejszym. Niech zawsze będzie w pamięci Zgromadzenia, owa Towarzystwa Królewskiego Nauk w Londynie, dewiza: »Co nie jest dokończonym, jak gdyby zaczętem nie było«"¹⁶.

Wracając jeszcze do ustawy z 1804 r. należy podkreślić, że wśród urzędników wymienia się bibliotekarza¹⁷. Dalsze szczegóły przynoszą inne posiedzenia Działu Filozoficznego. Zarówno 21 grudnia 1805 r., jak i 12 stycznia roku następnego "naradzano się względem miejsca, w którym by dzienniki czytane być mogły, zapobiegając, ażeby członki Towarzystwa do siebie ich nie brały [...]

Kolega Staszic radził, aby otrzymać stancję jaką do tego celu w Collegium JXX Pijarów..."¹⁸ 12 lutego 1806 r. Jan Gwalbert Bystrzycki doniósł członkom Działu Filozoficznego, że "...stancja przeznaczona na skład książek i dzienników Towarzystwa już jest zupełnie urządzona ze składki uczynionej na ten koniec przez członków..."¹⁹ Postanowiono wówczas między innymi "a/ iż członki odtąd codziennie udawać się mogą na czytanie do tejże stancji od godziny 9 do 12 z rana, i od 4 do 8 po południu; b/ nikomu nie jest wolno pod jakimkolwiek pozorem brać książek lub dzienników do siebie; c/ inwentarz rzeczy oraz dzienników i książek spisany będzie przez zawiadującego tym składem i złożony w sekretariacie"²⁰. Dozorem Biblioteki mieli zająć się wspomniany J.G. Bystrzycki i Onufry Górski.

W oparciu o akta TPN można ponadto prześledzić kolejnych bibliotekarzy, "dozorców", kustoszy i inspektorów Biblioteki, ich obowiązki oraz zasługi dla rozwoju i ostatecznego kształtu zbiorów. Najbardziej zasłużyli się Edward Czarnecki i Fryderyk Skarbek, związani najdłużej z Biblioteką, jako jej inspektorzy. Gdyby jednak przyszło szczegółowo omówić wszystkich "urzędników" Biblioteki, wymienić by należało szereg innych nazwisk jak: Aleksander Chodkiewicz, Weigner²¹, Tyburoy Zahorski, Antoni Wolski, Jan Łuba, Wacław Bielawski, Kowalski, Jan Nepomucen Janowski, Joachim Lelewel, Jan Kanty Krzyżanowski, Ferdynand Rutowski i Łukasz Gołębiowski. Obowiązki bibliotekarza określała szczegółowa instrukcja, opracowana w 1812 r., z czasem nowelizowana, a przedstawiana kolejnym bibliotekarzom²² i inspektorom Biblioteki. Z akt TPN dają się również wyodrębnić źródła dotyczące opracowania zbiorów, sposobu ich ustawienia w magazynie, a także udostępniania i wykorzystywania przez członków Towarzystwa i osoby spoza tego kręgu. Niewątpliwie najliczniejszą grupę materiałów stanowią archiwalia dokumentujące narastanie zbiorów, co umożliwiło podjęcie tego tematu mającego podstawowe znaczenie dla oceny roli i funkcji Biblioteki w koncepcji oraz działalności TPN. Zespół akt TPN nie został tu w pełni wykorzystany. Artykuł ma więc charakter komunikatu z dotychczasowego stanu badań, z próbą sformułowania wstępnych wniosków, które autorka zamierza rozszerzyć i pogłębić w toku dalszej pracy nad dziejami Biblioteki TPN.

Wspomniano już, że Aleksander Sapieha zapisał Bibliotece TPN specjalny fundusz na pomnażanie jej zbiorów. Aktem z dnia 17 września 1808 r. Biblioteka miała otrzymywać rocznie 5 000 złp.

zabezpieczonych na folwarku Jaworów w Obwodzie Maryampolskim, pobieranych przez 50 lat. Ponadto dwie akcje skarbowe wartości 1 000 złp. przeznaczone były przez Sapiechę na ten sam cel. Fundusz sapieżyński stworzył finansowe podstawy rozwoju Biblioteki, która dzięki temu mogła gromadzić w sposób przemyślany piśmiennictwo polskie i zagraniczne. TFN było zobowiązane do systematycznego prowadzenia "Książki zapisowej kupna dzieł do Biblioteki Towarzystwa Królewsko-Warszawskiego Przyjaciół Nauk od lipca 1809 z funduszu sapieżyńskiego"²³, obowiązku tego jednak zaniedbało. Pierwszy zapis rejestrujący nabytki zakupione z funduszu sapieżyńskiego pochodzi z marca 1814 r. i kończy się na roku 1823. Wydatki sprzed 1814 r. zostały podane w ten oto ogólnikowy sposób: "Dawniej wydano na książki zł 3 202"²⁴. Tak więc Towarzystwo nie tylko zaniedbało prowadzenia "książki zapisowej", ale również nie dopilnowało wykorzystania funduszu bibliotecznego. W ciągu pierwszych pięciu lat powinno wydać ok. 25 000 zł. "Obračunek dochodu na Bibliotekę Towarzystwa i wydatku od d. 1 stycznia 1814 do końca grudnia 1820..." złożony przez E. Czarneckiego wykazał, że "...było dochodu przez lat 7 złp. 51 584, wydatku zaś złp. 46 548 gr 22"²⁵. Zatem z funduszu bibliotecznego nie wykorzystano 5 035,8 zł. W zasadzie, przez wiele lat fundusz zapisany przez A. Sapiechę nie był w pełni wykorzystywany, a przynajmniej nie był wykorzystywany zgodnie z przeznaczeniem²⁶. W sprawozdaniach kasy bibliotecnej, prócz sum na kupno książek i prenumeratę czasopism, notowano m.in. wydatki: "za transport Biblioteki do nowego domu, za robotę szaf w Bibliotece Towarzystwa, za robotę malarską w salach Biblioteki, na różne potrzeby Biblioteki, introligatorowi Szteblerowi za robotę do Biblioteki" itp. W 1815 r. część pieniędzy bibliotecznych przeznaczono na papier do druku "Roczników TKWN"²⁷, w 1825 r. pożyczono 6 000 zł na druk pierwszego tomu "Historii narodu polskiego" Adama Naruszewicza²⁸, a w 1826 r. pensja kustosa Bielawskiego /792 zł/ miała być wypłacona z kasy bibliotecnej²⁹.

Po kilkuletniej przerwie rozpatrywano wniosek referenta skarbowego Ludwika Platera, "ażeby dzieła z funduszu sapieżyńskiego zakupywane, były ściśle oddzielnie zapisywane lub zaznaczane"³⁰. Zobowiązano Jana Wincentego Landtkiego i R. Skarbka, aby wspólnie z członkami komitetów prawnego i bibliotecznego, rozważyli ten wniosek, "tudzież ażeby sposób uskutecznienia w tej mierze woli fundatora obmyślili i administracji do potwierdzenia podali"³¹. Powołany w 1827 r. Komitet Biblioteczny miał czuwać nad tym,

"...ażeby tak fundusz sapieżyński, jako i wszelkie inne na pomnożenie Biblioteki poczynione legata, na ten tylko przedmiot obracane zostały. W tym celu utrzymywać będzie bibliotekarz osobny rachunek wykazujący coroczne użycie podobnych funduszków, który przez cały komitet w miesiącu styczniu każdego roku zatwierdzany i podpisany zostanie"³². Z poczuciem winy, TPN co pewien czas raziło nad oddaniem długu bibliotecznego. Z protokołu posiedzenia administracyjnego dnia 5 grudnia 1828 r. wynika, że od 19 czerwca 1809 r. do 19 czerwca 1828 r. Towarzystwo pobrało z funduszu sapieżyńskiego 109 200 złp., z czego na zakup książek wydało 80 000. "Zostało więc Towarzystwo winnym funduszowi bibliotecznemu do 19 czerwca rb. 1828/ 29 200, które zwrócić onemu świętym jest Towarzystwa obowiązkiem"³³. W związku z tym administracja zdecydowała, że począwszy od 1829 r. Towarzystwo będzie sukcesywnie przeznaczać pewne sumy z własnego funduszu na wzmocnienie funduszu bibliotecznego "dopóki całkowity ten dług umorzonym nie zostanie"³⁴. Projekt wydatków przedstawiony na posiedzeniu ogólnym 7 grudnia 1828 r. został zatwierdzony i podpisany przez prezesa Juliana Ursyna Niemcewicza. Przypuszczalnie pod koniec 1829 r. ponownie naradzano się nad uregulowaniem wspomnianego długu, a w styczniu 1830 r. rozpatrywano możliwość zakupienia dzieł niemieckich, francuskich i polskich za 8-10 000 złp. W kupnie książek miał pośredniczyć księgarz Natan Glücksberg. Dotychczas nie natrafiono na akta wyjaśniające czy nałożony na administratora Feliksa Bentkowskiego obowiązek "sprowadzenia dzieł dla Towarzystwa w sposobie najkorzystniejszym" został zrealizowany³⁵. W "Rapocie z prac Działu Umiejętności za miesiąc listopad 1830 r." znaleziono jedynie wzmiankę, że nadesłany przez N. Glücksberga spis dzieł proponowanych Towarzystwu przekazano Komitetowi Bibliotecznemu do załatwienia³⁶.

Należy sądzić, że Towarzystwo nigdy nie uregulowało długu, jaki zaciągnęło z kasy bibliotecznej. Dług ten osiągnął przypuszczalnie sumę ok. 35 000 zł. Ponadto zapisany przez A. Sapiechę procent z folwarku Jaworów nagle przestał wpływać. Bowiem nie otrzymała już Biblioteka należnej sumy 5 000 złp. za 1831 r. oraz pierwszej raty za rok 1832³⁷.

Nie wdając się w dalsze szczegóły na temat wykorzystywania funduszu sapieżyńskiego, wypada zastanowić się nad organizacją zakupu zbiorów. Nie ma materiałów dotyczących lat 1809-1813. Ustawa z 1814 r. wprowadziła nowy porządek w całej działalności TPN i od-

tań wyraźniej rysuje się organizacja zakupu książek, czasopism i rękopisów do Biblioteki. Stosownie do wspomnianej ustawy z 1814 r. wprowadzono deputację biblioteczną³⁸, "któraby trudniła się pomnażaniem zbioru książek". Weszli do niej dwaj członkowie Samuel Bogumił Linde i Aleksander Chodkiewicz, kilka miesięcy później Michał Bergonzoni, prezes Działu Umiejętności³⁹. Działalność deputacji bibliotecznej zarysowała się na najbliższych posiedzeniach, jednak wkrótce wygasła.

W latach 1816-1822 zabiegi deputacji bibliotecznej wokół zakupowania zbiorów były najprawdopodobniej skromne lub żadne, bowiem nie znajdujemy śladów jej działalności w tym zakresie. Ponadto, z protokołu ogólnego 13 października 1822 r. wiemy, że kupowaniem książek zajmował się dotąd Inspektor Biblioteki E. Czarnecki. W październiku 1822 r. jego miejsce zajął F. Skarbek. Postanowiono przy tym, że "dawniejszy Inspektor Biblioteki kupowaniem książek nowych już więcej zajmować się nie będzie. Nowy zaś względem kupna książek potrzebnych znosić się ma z Radą Biblioteki Towarzystwa złożoną z członków: Prezesa Towarzystwa i kolegów Lindego, Surowieckiego i ks. Szaniawskiego"⁴⁰. Rada Biblioteczna nie miała jednak głosu decydującego, tylko doradczy. W 1822 r. "uchwalono, aby Rada Administracyjna Towarzystwa zadecydowała poprzedniczo, jakie książki do Biblioteki mają być kupione na wniosek Inspektora Biblioteki"⁴¹. Podobnie było na posiedzeniu ogólnym 1 lutego 1824 r.⁴² Wkrótce ponownie przypomniano członkom Rady Bibliotecznej "...aby wspólnie z kolegą Skarbkiem jako Inspektorem Biblioteki naradzali się i decydowali na piśmie jakie książki mają być zakupowane do Biblioteki Towarzystwa i o tym donosili Towarzystwu na posiedzeniu ogólnym dla uzyskania pozwolenia do kupna książek zaprojektowanych"⁴³. Dezyderaty na dzieła zagraniczne, które miały być sprowadzone do Biblioteki w roku 1826, wniesione na posiedzenie Działu Umiejętności w grudniu 1825 r. zdecydowano przedstawić "Inspektorowi Biblioteki i Radzie Bibliotecznej, dla powzięcia ich opinii po zniesieniu się z członkiem Towarzystwa mającym w opiece swojej fundusze tegoż Towarzystwa"⁴⁴. Wkrótce jednak zakomunikowano, że "na wniosek kol. ks. Szaniawskiego, przedstawiający potrzebę ograniczenia się w wydatkach Towarzystwa, postanowiono wstrzymać się z kupnem dzieł przez Dział żądanych i z zapisaniem pism periodycznych aż do złożenia rachunków i obrazu ekonomicznego funduszu Towarzystwa"⁴⁵. Decyzja Szaniawskiego nie była słuszną, ponieważ - jak to już podkreślono -

Biblioteka miała fundusz niezależny od finansów TPN. Ponadto nagłe wstrzymanie kupna książek i czasopism dowiodło jeszcze raz, że wykorzystywanie stałego funduszu bibliotecznego nie było w pełni zgodne z wolą A. Sapiehy.

Dysponujemy najobszerniejszymi materiałami z ostatnich lat istnienia Biblioteki. Obserwujemy wówczas szczególną troskę o uporządkowanie Biblioteki, prawidłowe jej funkcjonowanie i powiększanie zbiorów. Wynikało to z ogólnego dążenia do uaktywnienia Towarzystwa poprzez przeprowadzenie szeregu reform organizacyjnych wewnątrz działów. Miały one objąć również Bibliotekę. Projekt nowej organizacji Działu Umiejętności został przyjęty na posiedzeniu Działu 27 grudnia 1826 r. Na członków Działu nałożono ponownie obowiązek "donoszenia na posiedzeniach działu o postępach czynionych w danej gałęzi wiedzy i krytycznego referowania dzieł nowo wyszłych osobliwie krajowych, albo w języku polskim ogłoszonych"⁴⁶. Z kolei organizacja Działu Nauk została przyjęta na posiedzeniu 16 maja 1827 r. i nie odbiegała wiele od postanowień Działu Umiejętności⁴⁷. Zwrócono uwagę na jeden szczegół nowej organizacji, który miał niewątpliwie wpływ na politykę gromadzenia zbiorów do Biblioteki. Na posiedzeniu Działu Umiejętności w dniu 22 listopada 1826 r. przyjęty został wniosek prezesa L. Platera zobowiązujący członków Działu do składania sprawozdań o nowo wydanych dziełach naukowych w języku polskim⁴⁸. Wcześniejsze protokoły działów pozwalają jednak wnioskować, że nawet przed 1817 r. na posiedzeniach były przedstawiane opinie o ukazujących się dziełach naukowych, często z zaleceniem sprowadzenia ich do Biblioteki⁴⁹.

Zatwierdzona na posiedzeniu ogólnym 11 marca 1827 r. "Organizacja wewnętrzna Administracji Królewskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Warszawie" była rozwinięciem ustaw ogólnych TPN /art. 32, 34, 36 i 38/ w zakresie pięciu problemów: "o attrybucjach Administracji, o posiedzeniach Administracji, o stosunkach Administracji z Towarzystwem, o Komitetach, o Archiwum Towarzystwa"⁵⁰. Podstawowe funkcje Komitetu Bibliotecznego i Inspektora Biblioteki, jako jego członka, określały trzy artykuły: "Art. 47. Komitet Biblioteczny dawać będzie zdanie swoje względem nabycia dzieł nowych do Biblioteki. Zostanie takowe podpisane przez dwóch przynajmniej członków Komitetu /włączając w to Inspektora Biblioteki/, przedstawiać będzie tenże Inspektor na posiedzeniu Administracji dla uzyskania ostatecznej decyzji. W zdarzeniu jednak kupna przy-

padkowego, dzieła przez Komitet za potrzebne uznane będą mogły być natychmiast nabyte z obowiązkiem doniesienia o tym na najpierwszym posiedzeniu Administracji. Art.48. Komitet Biblioteczny zbierać się będzie pod prezydencją Inspektora Biblioteki, bądź na wezwanie Prezesa Administracji, bądź na wezwanie prezydującego w Komitecie. Art.49. Co rok w miesiącu styczniu Inspektor Biblioteki zdawać będzie na posiedzeniu Administracji sprawę o stanie Biblioteki i Gabinetów z wyświeceniem nowo w ciągu roku przybyłych ksiąg i przedmiotów gabinetowych"⁵¹.

Konsekwencją planów w zakresie zmian organizacyjnych wewnątrz Towarzystwa było uznanie nowego Komitetu Bibliotecznego, mającego stanowić część składową Administracji TPN⁵². Prezes Działu Nauk wyznaczył do Komitetu Bibliotecznego K. Brodzińskiego, Ł. Gołębiowskiego i J. Lelewela⁵³, zaś spośród członków Działu Umiejętności wybrano K. Garbińskiego, K. Skrodzkiego i L. Platera, którego wkrótce zastąpił J.K. Krzyżanowski⁵⁴.

W oparciu o "Organizację wewnętrzną Administracji KTFN w Warszawie", w maju 1828 r. F. Skarbek zredagował "Projekt organizacji Komitetu Bibliotecznego T/owarzystwa/ K/rólewskiego/ P/rzyjaciół/ N/auk/"⁵⁵. W dziewiętnastu artykułach autor rozwinął trzy podstawowe funkcje Komitetu: "urządzenie stałe biblioteki, pomnażanie biblioteki oraz czuwanie nad całością i dobrym zachowaniem onej-że"⁵⁶. Problematyka gromadzenia zbiorów znalazła się w dziewięciu artykułach, co stanowi połowę "Projektu". Przytaczam je w całości, z uwagi na to, że dotychczas nie były opublikowane:

II. Pomnażanie Biblioteki

Art. 5

Biblioteka Towarzystwa pomnażaną być może:

- 1° Przez składanie dzieł w drukarniach krajowych corocznie wydanych, a to z mocy postanowienia Namiestnika Królewskiego
- 2° Przez dobrowolne ofiary różnych osób
- 3° Przez zakupienie dzieł z funduszków Towarzystwa
- 4° Przez wymianę dubletów.

Art. 6

Bibliotekarz utrzymywać będzie ciągłą kontrolę dzieł w krajowych drukarniach wychodzących i składać ją Komitetowi w miesiącu styczniu⁵⁷ każdego roku, wykazując jakie dzieła u księgarzy zalegają, który przedsięwzięmie środki do ściągania tych zaległości.

Art. 7

Będzie utrzymywana podobnie kartoteka dzieł do Biblioteki ofiarowanych, w której osobna rubryka wykaże, które spomiędzy ofiarowanych dzieł już się w Bibliotece znajdują i te /.../ do spisu dubletów wciągnięte być mają.

Art. 8

W miesiącu styczniu zgromadzi się Komitet w celu naradzenia się nad pomnażaniem biblioteki przez kupno dzieł. A mianowicie mając sobie udzielony od Administracji wyciąg z etatu, wykazujący fundusz na kupno dzieł przeznaczony, ułoży szczegółowy etat biblioteczny, w którym ma być wykazane:

- a Jaką summę należy przeznaczyć na prenumeratę pism periodycznych?
- b Za jaką summę można będzie w ciągu roku zakupić dzieł zagranicznych?
- c Pod jakimi warunkami i za jaką summę można będzie zakupić dzieł polskich za granicą wychodzących⁵⁸?

Art. 9

Obowiązkiem jest Komitetu czuwanie nad tym, ażeby tak fundusz sapeżyński, jako i wszelkie inne na pomnożenie Biblioteki poczynione legata, na ten tylko przedmiot obracane zostały. W tym celu utrzymywać będzie Bibliotekarz osobny rachunek wykazujący coroczne użycie podobnych funduszków, który przez cały Komitet w miesiącu styczniu każdego roku zatwierdzany i podpisany zostanie.

Art. 10

Każdy członek Towarzystwa ma prawo podać na ręce Inspektora Biblioteki żądanie swoje względem zakupu dzieła jakiego do Biblioteki, żądanie to przez Komitet rozpoznane, z potrzebami i możliwością Biblioteki porównane, zapisane zostanie do spisu dzieł nabywanych, jeżeli Komitet uzna tego potrzebę. Żądanie podobne oświadczone przez dział cały i w jego protokóle zapisane, nie podlega już rozpoznaniu Komitetu, który może wszelakoż uczynić przełożenie przeciwko zakupieniu dzieła, jeżeliby fundusze na to nie wystarczały.

Art. 11

Komitet obmyśli środki zakupowania i sprzedawania dzieł żądanych i za potrzebne uznanych, unikając ile możności pojedynczego zakupowania, zwłaszcza dzieł zagranicznych⁵⁹. Do każdego zaś kupna potrzeba decyzji na piśmie najmniej przez trzech członków Komitetu podpisanej.

Art. 12

Zasadą główną do nabywania dzieł jest: potrzeba dopełniania Biblioteki w przedmiotach naukowych najmniej opatrzonych, mianowicie zaś, co do dzieł polskich. Co do tych ostatnich służyć ma także zasada, aby wszystkie ważniejsze dzieła polskie lub o Polszcze traktujące, gdziekolwiek bądź wydawane, do Biblioteki Towarzystwa przed innymi kupowane były.

Art. 13

Nabywanie dzieł przez wymianę dubletów, zostawione jest Inspektorowi Biblioteki, który obowiązany będzie składać Komitetowi wykaz dzieł tym sposobem nabytych⁶⁰ i uzyskać potwierdzenie Komitetu na to. Spis dubletów złożony Komitetowi przez członków jego otaksowany i podpisany zostanie, taksa ta ma służyć za prawidło dla Inspektora w czynieniu zamian dubletów".

Do wcześniej podanych uwag na temat sposobu składania dezyderatów i ich realizacji należy dodać jeszcze kilka szczegółów. Nie wszystkie dezyderaty były akceptowane bądź ze względu na wysoką cenę, bądź trudności wynikające z procedury sprowadzania dzieł zagranicznych, zwłaszcza wielotomowych, czy też ze względu na małą wartość naukową. Na przykład nadesłany Prezesowi Towarzystwa w końcu 1824 r. prospekt na dwutomowe dzieło Carla Friedricha Martiusa pt. "Reise in Brasilien in den Jahren 1817 bis 1820 gemacht" wraz z atlasem, opisem zwierząt i roślin w oddzielnych zeszytach, nie został zaakceptowany "... raz dla trudności w sprowadzaniu z zagranicy oddzielnych poszytów wychodzącego dzieła, gdyby się na nie stąd prenumerowało, po wtóre, iż cena opisów zwierząt i roślin nie jest ustanowiona. Dogodniej będzie ukończone dzieła później do Biblioteki Towarzystwa sprowadzić"⁶¹. W sprawie sześciotomowego dzieła "Dictionnaire universel de médecine, de chirurgie, de chimie, de botanique, d'anatomie, de pharmacie et d'histoire naturelle etc." Roberta James'a⁶² proponowanego przez E. Czarneckiego "członki Działu Umiejętności obecne na dzisiejszym posiedzeniu jednoznacznie uznały, że dzieła tego nabywać nie można, z powodu jego ceny za wysokiej⁶³, oraz że lepiej jest kupić do Biblioteki Towarzystwa jedno z nowszych dzieł tego rodzaju, które mniej kosztować, a więcej rzeczy obejmować będzie"⁶⁴.

Warto też zwrócić uwagę na zakupowanie książek za pośrednictwem księgarzy. Janina Kamionkowa podaje, że "handel księgarski

na początku stulecia odbywa się prawie wyłącznie w drodze wymiany, a nie obrotu gotówkowego..."⁶⁵ Dotychczas przejrzone akta TPN pozwalają sądzić, że ten sposób uzupełniania zbiorów, przy wykorzystaniu kontaktów z księgarzami, był aktualny od 1824 r. Zapoczątkował go Zygmunt Sztebler, księgarz warszawski, posiadający od 1822 r. księgarnię w gmachu TPN⁶⁶. W 1824 r. "Kolega Skarbek przedstawił potrzebę nabycia dzieł niektórych na licytacji po śp. arcybiskupie Hołowozycu przez księgarza Szteblera zakupionych, zwłaszcza że tenże przystaje wziąć w zamian duplikaty Biblioteki. Polecono wnoszącemu porozumieć się w tej mierze z księgarzem i złożyć Towarzystwu spis dzieł do nabycia i projektować spis duplikatów w zamian ofiarowanych"⁶⁷. Kilka dni później referowana przez Skarbka propozycja księgarza Szteblera była rozpatrywana na posiedzeniu Działu Nauk, zaś ostateczna decyzja zapadła na posiedzeniu ogólnym 13 czerwca 1824 r.⁶⁸ Pierwszy, najskromniejszy "Spis dzieł przez Z. Szteblera w zamian ofiarowanych" obejmuje 7 wol. w 12 tomach wydanych w Amsterdamie, Kolonii, Paryżu, Frankfurcie, Wilnie i Krakowie w latach 1585-1738, na łączną sumę 200 fl.⁶⁹ Szteblerowi natomiast przekazano 14 wol. w 14 tomach za 190 fl. Były to dzieła w języku polskim, wydane w latach 1768, 1812-1823 w Krakowie i w Warszawie⁷⁰. Następna transakcja, bez porównania znaczniejsza, została dokonana w 1825 r. "Spis duplikatów, które poszły w zamianę z p. Szteblerem w roku 1825" zawiera 117 dz. w 138 tomach na łączną sumę 1 492 zł /dzieła w języku polskim i łacińskim/. Za taką samą sumę otrzymał Sztebler książki z Biblioteki TPN⁷¹. Dalsze wymiany dubletów następowały dwukrotnie w 1825 r. /w maju - za 212 fl. i we wrześniu - za 1 043,15 zł/⁷² i w 1827 r. /również dwukrotnie na łączną sumę 530 zł/⁷³.

Bardzo ogólnikowo zarejestrowana została propozycja księgarza Johanna Gottlieba Korna z Wrocławia. "List (...) pisany do Towarzystwa z projektami księgarskimi /został/ odesłany do posiedzenia ogólnego"⁷⁴.

Propozycję księgarza Józefa Węckiego przedstawił F. Skarbek w końcu 1825 r.⁷⁵, zaś w "rapporcie o nowym urządzeniu i stanie Biblioteki Towarzystwa Królewskiego Przyjaciół Nauk" ze stycznia roku następnego odnotował nabycie dzieł francuskich⁷⁶, nie ujawniając jednak żadnych liczb. Wiemy tylko, że za różne dzieła zapłacono jemu z kasy bibliotecznej 3 800 zł⁷⁷.

Wśród drukarzy i księgarzy, z którymi Biblioteka TPN pertraktowała w sprawie wymiany dubletów, nie znajdujemy nazwiska Natana Glücksberga. Kilkakrotnie rozpatrywane jego propozycje dotyczyły - jak sądzę - handlu gotówkowego, przy czym pierwsza wzmianka pochodzi z 1813 r. Wypłacono wówczas księgarzowi Glücksbergowi 330 zł⁷⁸. Z kolei w 1825 r. "...Skarbek przedstawił Działowi Umiejętności/ dzieła matematyczne i fizyczne nadesłane od księgarza Glücksberga dla zakupu ich do Biblioteki Towarzystwa"⁷⁹. Podobnie w 1826 r. niektóre z oferowanych dzieł uznano za potrzebne dla Biblioteki⁸⁰. Za pośrednictwem N. Glücksberga w 1830 r. miały być zakupione dzieła polskie i obce z funduszu sapieżyńskiego na sumę 8-10 000 zł⁸¹.

Kilka słów trzeba też powiedzieć o kontaktach z księgarzem Szczepańskim⁸². Biblioteka wymieniła z nim książki za 13 900 zł⁸³. Ostatecznie suma ta była nieco wyższa⁸⁴. Według części zachowanego "Suplementu", Szczepański oferował Towarzystwu dzieła w językach obcych⁸⁵. Jakkolwiek wspomniano, że ze Szczepańskim dokonano "zamiany"⁸⁶, to jednak nie jest sprawą jasną, czy istotnie taki przebieg miała owa transakcja. Została ona wprawdzie zrealizowana w okresie, kiedy prowadzono szczegółową rejestrację "zamiany ksiąg dubletów i ich sprzedaży"⁸⁷, jednak nazwisko Szczepańskiego nie figuruje w aktach dotyczących wymiany. Natomiast w aktach TPN znajdujemy szereg nazwisk należących do grona wytrawnych zbieraczy książek jak: Konstanty Świdziński, Jan Feliks Amor Tarnowski, Mateusz Kozłowski, Antoni Jakubowicz, Adrian Krzyżanowski. Jedyną instytucją użyteczności publicznej, z którą dokonano wymiany dubletów, była Biblioteka Publiczna przy Uniwersytecie Warszawskim⁸⁸. S.B. Linde, przedstawiając Stanisławowi Grabowskiemu, ministrowi prezydującemu Komisji WRiOP sprawozdanie za rok 1826, załączył "Spis książek z rozmaitych instytutów". Zostały w nim odnotowane m.in. książki z wymiany z TPN⁸⁹. "Wykaz dzieł nabytych do Biblioteki Towarzystwa Królewskiego/ Przyjaciół Nauk w zamian za dublety" sporządzony przez F. Skarbka 25 maja 1827 r., obejmujący wymianę dubletów od maja 1826 r. do 16 lutego 1827 r. oraz dalsze akta wymiany za okres od 11 maja 1827 do 21 listopada 1828 r. ilustrują zakres akcji wymiany dubletów⁹⁰.

Pożyteczna akcja wymiany dubletów Biblioteki i wydawnictw TPN była przedmiotem posiedzenia administracyjnego dnia 26 maja 1827 r. W protokole tego posiedzenia zanotowano: "Inspektor Biblioteki złożył raport o zamianie dubletów Biblioteki na inne dzieła z róż-

nymi osobami od 11 listopada 1826 do d. 6 maja rb. uskutecznionej, z którego się okazało, iż przybyło do Biblioteki drogą wymiany dzieł 1 310, tomów 1 547 za sumę 9 910 złp: 5 gr., które nabyto za 1 021 dzieł z dubletów Biblioteki oszacowanych przy wymianie na sumę zło: 8 623 gr.5, tudzież za dzieła kosztem Towarzystwa wydane w wartości 1 287. Razem zło: 9 910. Pozostaje do dalszej zamiany dubletów zagranicznych dzieł 371, tomów 631, dubletów polskich 274, tomów 278. Administracja L. . . potwierdziła dotychczasową zamianę i upoważniła Inspektora Biblioteki do uskuteczniania dalszej zamiany dubletów i ksiąg składowych z zastrzeżeniem dopełniania nowych przepisów organizacji swojej⁹¹. W połowie 1827 r. Biblioteka TPN posiadała jeszcze w swoich zbiorach 645 dz. w 909 wol. dubletów. Przymusjonalnie część pozostałych dubletów miała otrzymać Biblioteka Puławska Czartoryskich. W "Aktach w przedmiocie kształcenia się i pomnażania Biblioteki Towarzystwa" znajduje się spis "książek wybranych dla Biblioteki Puławskiej z duplikat TPN"⁹². W zamian za to Biblioteka TPN miała otrzymać część dzieł nie sprzedanych na licytacji⁹³.

Skoncentrowano się w zasadzie na sprawach wymiany przeprowadzonej w ostatnich latach istnienia Biblioteki TPN. Rzecz jasna, było to podyktowane wyjątkowo bogatymi materiałami archiwalnymi za lata 1826-1828. Niewątpliwie problem był aktualny bez mała przez cały okres działalności Towarzystwa. W końcu 1814 r. E. Czarniecki podał, że "w dubletach L. . . i defektach, które dotąd zupełnie nie są spisane będzie kilkaset dzieł, a do 1 000 wol."⁹⁴ Zakrojona na szeroką skalę akcja ofiarności społeczeństwa na rzecz Biblioteki mogła powodować znacznie większą liczbę dubletów. Świadczyć może o tym jeden, stosunkowo mały dar Franciszka Ksawerego Bohusza, zapisany Towarzystwu testamentem z 1811 r.: "Sekretarz Towarzystwa uwiadomił, iż biblioteczka zapisana przez śp.kol. prałata Bohusza, już jest sprowadzona do Domu Towarzystwa i spisana. Zawiera dzieł różnych 102⁹⁵, w różnych materiałach i językach. Gdy te dzieła w większej części znajdują się już w Bibliotece Towarzystwa, częścią dawniej kupione, częścią darowane, upoważniony więc Sekretarz do uczynienia zamiany na inne potrzebne, książek z zapisu kolegi Bohusza"⁹⁶. Również w darze S. Hołowczyca z 1823 r. znaczna część była dubletami⁹⁷.

W trosce o zapewnienie Bibliotece trwałych podstaw gromadzenia najnowszego piśmiennictwa wydawanego w Królestwie Polskim, członkowie TPN rozpoczęli starania o przyznanie prawa do egzemplarza

obowiązkowego. Deputacja składająca się z J.U. Niemcewicza, J.F. Tarnowskiego, K. Koźmiana i S.B. Lindego przedstawiła na posiedzeniu Działu Nauk 27 listopada 1815 r. tekst prośby do księcia Adama Czartoryskiego, ówczesnego wiceprezesa Rządu Królestwa Polskiego. W uzasadnieniu tej prośby podano, że "Biblioteka Towarzystwa jest otwartą dla publiczności, z hojności jedynie członków założona, nie jest w stanie nabywania dzieł nowo wynodzących, uprasza przeto Towarzystwo, aby wszelkie drukarnie w obrębie kraju znajdujące się, obowiązane były do Biblioteki Towarzystwa po jednym egzemplarzu każdego wychodzącego dzieła składać"⁹⁸. Warto przy tym zwrócić uwagę na fakt, że począwszy od 1815 r. drukarze i księgarze warszawscy Józef Zawadzki i Józef Węcki dobrowolnie ofiarowywali Bibliotece Towarzystwa druki przez siebie wydawane, głównie zaś "Pamiętnik Warszawski" i "Dziennik Wileński". Kilka miesięcy później /8 X/, na posiedzeniu ogólnym Towarzystwa odnotowano w protokole: "Ci sami J. Zawadzki i J. Węcki przyrzekli na piśmie, iż na przyszłość z każdego nowego później u nich wychodzącego dzieła po jednym egzemplarzu składać będą do Biblioteki Towarzystwa"⁹⁹. Podobną deklarację złożył księgarz krakowski Józef Matecki. Przesyłając książki wydane w swojej drukarni /30 dz. polskich w 52 wol./ obiecał też, "że odtąd będzie jego obowiązkiem przysyłać jeden egzemplarz każdego dzieła wydanego jego kosztem", a po śmierci J. Mateckiego przyrzeczenie to miał kontynuować Józef Czech¹⁰⁰.

Jak wiadomo, starania o egzemplarz obowiązkowy zostały uwieńczone sukcesem. Na wniosek Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego 22 maja 1819 r. Namieśnik Królewski Józef Zajączek postanowił, że "każda drukarnia krajowa obowiązana będzie odtąd dzieła lub jakiego bądź pisma w niej wychodzącego, przed wydaniem na widok publiczny złożyć trzy egzemplarze: jeden do biblioteki Rady Stanu, drugi do biblioteki publicznej przy Królewsko-Warszawskim Uniwersytecie, trzeci do Biblioteki Królewsko-Warszawskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, służącej również do użytku publicznego"¹⁰¹. Kilka miesięcy później drukarnia Zawadzkiego i Węckiego wymieniona została wśród drukarni warszawskich /księży Pijarów, Onufrego Łątkiewicza i N. Glücksberga/, które "stosownie do dekretu księcia Namieśnika Królewskiego pod d. 22 maja roku bieżącego książki w nich drukowane do Biblioteki Towarzystwa odsyłają, a które się w osobnej książce zapisują"¹⁰². Jednak początkowo tylko niektóre drukarnie warszawskie respektowały

rozporządzenie, skoro na posiedzeniu ogólnym 4 czerwca 1820 r. "Sekretarz oświadczył, iż stosownie do uchwały Księcia namiestnika Królewskiego [...] jedynie drukarnie trzy, to jest księży Pi- jarów, Węckiego i Głücksberga, oddają książki do Biblioteki To- warzystwa u nich drukowane. Wezwany został Sekretarz do uczynie- nia odezwy do innych drukarń warszawskich, aby uchwale wyżej wymienionej zadość czyniły, oddając egzemplarz jeden do Biblioteki Towarzystwa dzieła każdego, które się u nich drukuje"¹⁰³.

W konsekwencji dalszych starań 29 stycznia 1822 r. ukazało się uzupełnienie do postanowienia Namiestnika, wprowadzające obowią- zek dostarczania wymienionym bibliotekom publicznym "wszelkich dzieł ozdobionych płodami litografii lub sztycharstwa"¹⁰⁴.

W 1826 r. drukarnie przekazały 100 dz. w 126 wol., w 1827 r. 94 dz. w 147 wol. /łącznie 194 dz. w 273 wol./¹⁰⁵. Ciekawie przed- stawia się tabela obrazująca nabytki Biblioteki TPN w 1828 r. Spośród ogólnej liczby 248 dz. w 328 wol. wydawnictw polskich dru- karnie dostarczyły 159 dz. /64,1% w 215 wol. Z darów wpłynęły 24 dz. w 29 wol., z wymiany -7 dz. w 7 wol., z kupna -58 dz. w 77 wol.¹⁰⁶ Punkt ciężkości przesunął się zatem zdecydowanie z da- rów na egzemplarz obowiązkowy. Dla właściwego obrazu tego proble- mu należy jednak przytoczyć dane liczbowe, przedstawiające pro- dukcję wydawniczą lat 1826-1828:

Rok	Książki /liczba tyt./ ¹⁰⁷	Prasa periodyczna ¹⁰⁸ /tytuły ogółem/
1826	520	43
1827	445	47
1828	523	53

Tak więc można stwierdzić, że dzieła przekazywane Bibliotece TPN, jako egzemplarz obowiązkowy, stanowiły około 20% rzeczywis- tej produkcji wydawniczej.

TPN stale borykało się z trudnościami związanymi z zakupem książek zagranicznych, na który kładło duży nacisk, doceniając jego podstawowe znaczenie dla aktualizacji i reprezentatywności zbiorów naukowych. Na posiedzeniu Działu Nauk 27 listopada 1815 r. odczytany został tekst memoriału do księcia Adama Czartoryskiego w sprawie zwolnienia od opłat celnych m.in. za książki i czasopisma sprowadzane dla Towarzystwa¹⁰⁹. 15 maja 1816 r. Namiestnik postanowił, że "... wszystkie dzieła drukowane lub w rękopismach, dzienniki, pisma periodyczne [...] dla Komisjów Rządowych, Towa-

rzystwa Przyjaciół Nauk i Instytutów Krajowych publicznych przez Rząd potwierdzonych z zagranicy sprowadzane, od wszelkiej opłaty cła na komorach, wolne być mają¹¹⁰. Późniejsze protokoły wskazują jednak na to, że Towarzystwo miało nadal trudności ze sprowadzaniem książek i czasopism zagranicznych¹¹¹. Inny problem wyłonił się kilka lat później. Zaostrzająca się kontrola cenzury powodowała, że nie wszystkie zamawiane wydawnictwa docierały do Biblioteki TPN¹¹². W wyniku ustawicznych starań u Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego "Najjaśniejszy Pan /.../ dozwolił zarazem pomienionemu Towarzystwu /Przyjaciół Nauk w Warszawie/ sprowadzać z zagranicy książki i dzienniki, przedmiotom naukowym poświęcone, lecz w jednym tylko egzemplarzu i pod warunkiem, aby takowe pisma w publiczności nie cyrkulowały"¹¹³. W 1829 r., na jednym z październikowych posiedzeń Działu Umiejętności, F. Skarbek wnioskował nabycie "dzieł zagranicznych z funduszu etatowego, z uwagi na przyznane w tej mierze Towarzystwu ułatwienie w sprwadzaniu takich dzieł bez cenzury"¹¹⁴. Wbrew wyraźnemu zezwoleniu monarszemu niektóre tytuły zagraniczne były zatrzymywane przez cenzurę, np. dwa dzieła Karla von Rotteck'a "Lehrbuch des Vernunftrechts und der Staatswissenschaften" oraz "Sammlung kleiner Schriften" wydane w 1829 r.¹¹⁵.

Z niepokojem sygnalizowano braki w czasopiśmie, stąd m.in. "prezydentujący/ kol. Krysiński wniósł, aby Towarzystwo obmyśliło sposób porządnego i stałego sprowadzania pism periodycznych. Uchwalono wniosek ten przesłać do Administracji w zamiarze przeznaczenia funduszu na pisma periodyczne dotąd zapisywane i ustanowienia ciągłego dozoru nad ich porządnym utrzymywaniem i udzielaniem członkom Towarzystwa"¹¹⁶. Potwierdzeniem potęgującego się zaniedbania Biblioteki TPN było przemówienie J.U. Niemcewicza na sesji wyborowej 7 listopada 1830 r.: "Jest jeszcze jedna okoliczność, która mię niemało trapiła i trapi i o której tylekroć uwiadamiłem Towa/przystwo/ nasze, a to jest stan opuszczony Biblioteki naszej, skarbow, w których /sa/ nie tylko księgi, ale ważne rękopisma, medale, starożytności, zbiorów historii naturalnej"¹¹⁷. Zabrakło już energicznego Inspektora F. Skarbka, który wyjechał do Petersburga, a stanowisko dotychczas przez niego zajmowane miało być powierzone - jak określił J.U. Niemcewicz - "... pomocnikowi, któryby cały swój czas poświęcił temu tak ważnemu obowiązkowi"¹¹⁸.

Na posiedzeniu ogólnym 6 lutego 1831 r. Benedykt Rakowiecki sygnalizował: "w bibliotece przerwy w wychodzących teraz pismaoh

„.../”¹¹⁹ i nie wszystkie dzieła wydawane znajduje, one przecież do historii czasów obecnych posłużyć mogą”¹²⁰. Stwierdzić zatem trzeba, że trudna sytuacja polityczna i społeczna wywarła niekorzystny wpływ na dotychczasowy stan Biblioteki, osłabiła także udział członków Towarzystwa w dalszym jej rozwoju.

Rozważając rozległą problematykę powstania i narastania zbiorów Biblioteki należy także zwrócić uwagę na ofiarności społeczeństwa polskiego na rzecz Towarzystwa. Dary członków oraz osób spoza Towarzystwa bezsprzecznie zapoczątkowały dzieje Biblioteki i przez wiele kolejnych lat gwarantowały jej dalszy rozwój. Wspomniano już o darze księcia Aleksandra Sapiehy, członka Towarzystwa. Niezgodności zarówno co do wielkości tego daru, jak i daty przekazania księgozbioru, wyjaśniła niedawno Hanna Domańska¹²¹. Pierwsza część daru została przyjęta na posiedzeniu zwyczajnym w dniu 16 grudnia 1803 r.¹²², druga - przed posiedzeniem w dniu 3 czerwca 1810 r.¹²³, całość zaś liczyła 6 000 woluminów. Trzeba przy tym podkreślić, że w trzydziestoletnich dziejach Biblioteki TPW przewinęło się wiele nazwisk ofiarodawców, jednak nazwisko Aleksandra Sapiehy zajęło szczególne miejsce. Bowiem A. Sapieha był najważniejszą ofiarodawcą, zarówno jeśli chodzi o wielkość przekazanego księgozbioru, jak też specjalny fundusz zapewniający Bibliotece nieprzerwany rozwój.

Długą listę ofiarodawców powinien rozpocząć Hiacynt Krusiński. W protokole z posiedzenia prywatnego dnia 16 grudnia 1802 r. zanotowano: „Krusiński podaje projekt do założenia Biblioteki przez Towarzystwo, której początkowy zapas mógłby z dobrowolnych ofiar być złożonym. Sam do tego pierwszy przykład, ofiarowując 120 książek z swojej domowej Biblioteki”¹²⁴. Z kolejnych protokołów posiedzeń zwyczajnych dowiadujemy się, że „Kolega Ossoliński ofiaruje chętnie wszystkie w liczonym Jego księgozbiorze znajdujące się duplikaty, na pierwszy zapas Biblioteki przez Towarzystwo zakładać mianej „.../ Za przykładem Jego, kolega Czacki podobnąż w liście do Jaa Biskupa Wileń/skiego/ pisanym oświadczył chęć oddania Towarzystwu duplikat, jakie w swej posiada Bibliotece. „.../ Towarzystwo zaleca, aby do kolegi Ossolińskiego napisanym został list z podziękowaniem za ofiarowany dar wszystkich duplikat z Biblioteki Jego”¹²⁵. W styczniu 1811 r. S. Staszic dziękował publicznie Ossolińskiemu „za przesłanie różnych dzieł”¹²⁶, natomiast kilkanaście dni później J. R. Tarnowski oświadczył, „że zamierza obdarzyć bibliotekę zbiorem książek i prosił o udzielenie sobie

katalogu tejże biblioteki, w celu przesłania go Ossolińskiemu z Wiednia, który również obiecał Towarzystwu współudział w powiększeniu księgozbioru¹²⁷. Dotychczas nie znaleziono dokumentów potwierdzających przekazanie dubletów ze zbiorów Ossolińskiego i Czackiego. Opublikowana ostatnio korespondencja J.M. Ossolińskiego¹²⁸ również nie wyjaśnia tych wątpliwości. Opierając się o wyniki Jerzego Michalskiego należy sądzić nadal, że ani Ossoliński, ani Czacki nie dotrzykali obietnicy¹²⁹.

Biblioteka wzrastała również dzięki innym znacznym darom członków TPN oraz osób spoza Towarzystwa. Artykuł prezentuje w dużym skrócie ważniejsze dary, w miarę możliwości chronologicznie, przy czym uwzględni także nieliczne deklaracje nie zrealizowane.

Na posiedzeniu zwyczajnym 3 listopada 1805 r. H. Krusiński doniósł, że "kolega Krasiński ofiaruje do czytania członkom Towarzystwa swoją bibliotekę, tudzież miejsce na skład książek Towarzystwa w domu tym, gdzie sam mieszka: z przyjęciem tej ofiary postanowiono się wstrzymać do czasu przyjazdu kolegi Krasińskiego, aby myśl jego lepiej wyrozumieć"¹³⁰. Dar liczący kilkaset książek został przyjęty 1 listopada 1807 r.¹³¹.

Bibliotece TPN miał być przekazany księgozbiór prezesa Jana Albertrandiego. "Było /.../ bowiem zamiarem zmarłego, jak sam to kilkakrotnie za życia oświadczał, wszystkie swoje dzieła i całą bibliotekę ofiarować Zgromadzeniu"¹³². Stosownie do tej deklaracji Towarzystwo miało uczynić odpowiednie starania, powierzając dopełnienie formalności Andrzejowi Horodyskiemu¹³³. Dotychczas natrafiono jedynie na ślad przekazania Bibliotece TPN spuścizny literackiej Albertrandiego¹³⁴.

Klemens Urmowski, ówczesny prokurator generalny w sądzie kryminalnym departamentu lubelskiego "ofiarował bibliotece 2 000 książek z zastrzeżeniem dożywotniego korzystania z nich"¹³⁵.

General Jan Henryk Dąbrowski zapisał Towarzystwu całą swoją bibliotekę, zastrzegając w testamencie "... aby każdemu Polakowi wolno było rzeczy te w miejscu zachowania oglądać i czytać, nie /mogą/ jednak być rozdzielone ani alienowane, lecz mają pozostać jako własność rzeczonoego Towarzystwa..."¹³⁶ Według "Obrazu prac Tow. Król. Warsz. Przyj. Nauk od d. 1 paźdz. 1818 do d. 3 paźdz. 1819 r." dar ten wynosił 1 141 wol.¹³⁷ Cały dar obejmujący także zbiory muzealne umieszczony został w osobnej sali zwanej Salą Dąbrowskiego.

Po śmierci lekarza Franciszka Leopolda Lafontaine'a, wdowa Teresa przekazała Towarzystwu w styczniu 1814 r. cały księgozbiór, głównie treści lekarskiej. Załączony katalog zawiera książki /ok. 80 wol./ i czasopisma /ok. 100 wol./ wydane w latach 1743-1811¹³⁸, a zatem informacja podana w "Polskim słowniku biograficznym", jakoby Lafontaine posiadał "duży księgozbiór przeważnie dzieł lekarskich" w zestawieniu ze wspomnianym katalogiem jest nieścisła¹³⁹. W tym samym roku otrzymało Towarzystwo "znaczny zbiór ksiąg ok. półtora tysiąca woluminów wynoszący..." od radcy stanu Józefa Łuby¹⁴⁰. W raporcie rocznym czytany na początku 1813 r. podano, że "znaczna liczba ksiąg, które służyły do instrukcji urzędników zdrowia wojskowych, tu w Warszawie bawiących się, przez terazniejszego zastępcę Dyrektora Administracji Wojennej W. Deybla nam ofiarowana została"¹⁴¹. Podaje się, że wieloletni prezes Działu Umiejętności lekarz Michał Bergonzoni przekazał w testamencie 3 000 tomów¹⁴². Przejrzane dotychczas akta TPN nie potwierdziły informacji co do liczby ofiarowanych książek¹⁴³. Wśród czołowych ofiarodawców-członków Towarzystwa wymienia się również nazwisko Franciszka Ksawerego Bohusza, prałata wileńskiego. Zgodnie z testamentem¹⁴⁴, niewielki księgozbiór liczący 102 dzieła przekazany został Bibliotece TPN¹⁴⁵. Najistotniejszą częścią testamentu było zapisanie specjalnego funduszu na "gabinet historii naturalnej" oraz na utrzymanie bibliotekarza¹⁴⁶. W 1823 r. "Biblioteka Towarzystwa zubożoną została wielką ofiarą dzieł wybornych uczynioną przez szanownej pamięci Szczepana Hołowczyca arcybiskupa warszawskiego. Ofiara ta więcej niż 3 000 woluminów wynosi"¹⁴⁷. Po śmierci Karola Kortuma 672 dzieła, głównie z zakresu fizyki przekazano do Biblioteki. Fakt ten został odnotowany na posiedzeniu ogólnym 3 października 1824 r.¹⁴⁸

Jeden z ostatnich, a może nawet ostatni większy zapis wpłynął do Biblioteki TPN w 1830 r.¹⁴⁹ Był to dar Józefa Ignacego Kossakowskiego, członka TPN, który testamentem z 9 maja 1824 r. przeznaczył dla Towarzystwa książki i rękopisy ze swej biblioteki¹⁵⁰. W zagajeniu posiedzenia publicznego TKWPN dnia 9 grudnia 1829 r. J.U. Niemcewicz podano, że z księgozbioru Kossakowskiego wybrano 243 dz. w 594 tomach, których Towarzystwo nie posiada¹⁵¹, stąd też F. Radziszewski odnotował w zaokrągleniu liczbę 590 tomów¹⁵². Z pisma F. Bentkowskiego i K. Brodzińskiego do Administracji TPN wynika, że wybrane zostały ponadto dublety, "ale bardzo potrzeb-

ne, np. Słownik Lindego itp."¹⁵³ Również F. Radziszewski podał wiadomość, że zmarły w 1830 r. członek TPN Józef Sierakowski zapisał Bibliotece zbiór swoich ksiąg i rękopisów¹⁵⁴.

Dla Biblioteki TPN przeznaczony był księgozbiór Antoniego Magiera, pisarza, fizyka, meteorologa, wreszcie członka Towarzystwa. Hanna Szwankowska pisze we wstępie do Maglerowskiej "Estetyki miasta stołecznego Warszawy": "Znamy dokładnie testament z r. 1815, unieważniającej wolę sprzed 3 lat, a zmieniony z kolei w r. 1823. Jest już w nim $\angle \dots /$ 2 000 zł na bibliotekę Tow.Przyjaciół Nauk, któremu ponadto zapisywał książki, obserwacje meteorologiczne i instrumenta..."¹⁵⁵. Pojedyncze dary w postaci książek i obserwacji meteorologicznych potwierdzane były przez TPN na różnych posiedzeniach. Szczegóły odnośnie do zapisanej sumy 2 000 zł nie są mi na razie znane.

"Największym ofiarodawcą - jak podaje Waldemar Rolbiecki - był Stanisław Staszic. Głównie dzięki jego hojności Towarzystwo uzyskało dwie swoje kolejne siedziby, tj. dom na Kanonkach i gmach nazywany obecnie Pałacem Staszica, a także zrealizowało budowę pomnika Kopernika"¹⁵⁶. Zasługi dobroczynne Staszica wypadają jednak uzupełnić. Testament spisany przez Staszica 20 sierpnia 1824 r. zawiera fragment nas interesujący: "Dla Towarzystwa Królewskiego Przyjaciół Nauk zapisuję moją bibliotekę, rękopisma i wszystkie moje dzieła przedrukowane, lub w rękopismach będące $\angle \dots /$ Na egzekutorów testamentu zapraszam i wyznaczam $\angle \dots /$ Czarneckiego, kanonika warszawskiego, sekretarza członka Towarzystwa Królewskiego Warszawskiego Przyjaciół Nauk, JW Pana Majewskiego, notariusza publicznego, regenta Archiwum Krajowego, członka Towarzystwa Przyjaciół Nauk i Pana Łubę sekretarza"¹⁵⁷. W przejrzanych dotychczas aktach TPN nie znaleziono informacji co do wielkości księgozbioru Staszica /przypuszczalnie liczył on ok. 3 000 tomów/. Na posiedzeniu Działu Nauk 15 marca 1826 r. podano: "Egzekutorowie Testamentu niezgasłej pamięci Staszica byłego Prezesa Towarzystwa oświadczają, iż zapisane przez niego książki dla Biblioteki tegoż Towarzystwa mogą już być przeniesione do niej z mieszkania zmarłego Prezesa $\angle \dots /$ W dniu następnym ma się przeniesienie książek w mowie będących uskutecznić. Wniesiono, aby książki darowane przez Prezesa opatrzone były na pamiątkę podpisem ofiarującego. Przyjęto ten wniosek i do innych tego rodzaju ofiar rozciągnięto"¹⁵⁸. Nie był to, jak wiadomo, pierwszy przypadek zaznaczenia proveniencji, bowiem książki ofiarowane przez Sapienę otrzy-

mały w 1810 r. rękopiśmienne noty: "Exlibris Alexandri Principis Sapieha donatis Societati Regiae Varsoviensi anno 1810"¹⁵⁹.

Omówieni dotychczas ofiarodawcy, wywodzący się głównie z grona członków TPN, stanowią w dziejach ofiarności dla Biblioteki jedynie skromną część listy osób zainteresowanych pomnażaniem zbiorów Towarzystwa. Te znaczniejsze, bo liczące od osiemdziesięciu do kilku tysięcy księgozbiory prywatne, a niekiedy specjalne fundusze na pomnażanie zbiorów mają głębsze tło. Podkreślić należy znany powszechnie fakt, że w przeciwieństwie do analogicznych zagranicznych akademii nauk, Warszawskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk nie otrzymywało dotacji rządowych. Być swój musiało oprzeć na szerokiej akcji społecznej. Miał temu służyć wprowadzony przez S. Staszica "zwyczaj wymieniania na dorocznym posiedzeniu wszystkich ofiarodawców"¹⁶⁰. Począwszy od tomu dziewiątego "Roczników Towarzystwa Królewskiego Warszawskiego Przyjaciół Nauk" wydanego w 1816 r. podawane były nazwiska najznakomitszych ofiarodawców oraz spisy ofiarodawców i ich darów, zakończone często słowami uznania i podziękowania, a także zachęty do dalszych ofiar. Na posiedzeniu dorocznym TPN w kwietniu 1810 r. S. Staszic doniósł: "Na koniec winienem imieniem Zgromadzenia oświadczyć podziękowanie tym szanownym obywatelom, którzy sprzyjając naukom, zbogacają swymi dary bibliotekę Towarzystwa i zbiór medalów. Niech będzie powszechne uwielbienie Imion tych Mężów, gdyż w odradzającym się narodzie, dla wzrostu, dla utrwalenia jestestwa i sławy, równie potrzeba, jak męstwa i broni, tak światła i nauki!"¹⁶¹ Posiedzenie publiczne 11 stycznia 1815 r. zakończył Staszic słowami: "Szanowni obywatele! za te wasze dary przyjmujcie podziękowanie od Zgromadzenia Przyjaciół Nauk, imieniem całego narodu. W jego teraźniejszym położeniu, ten mu największe przysługi wyświadcza, kto mu wszelkimi sposobami oświecenie ułatwia. Tylko oświeceniem giną i niszczeją te uprzedzenia, te fałszywe wyobrażenia rzeczy, praw, rządu, stosunków cywilnych i politycznych, które go do tego upadku przywiódły..."¹⁶². Ostatni spis darów został opublikowany w "Zagajeniu posiedzenia publicznego Tow. Król. Warsz. Przyjaciół Nauk dnia 9 grudnia 1829 r." w tomie 21 "Roczników" wydanych w 1830 r.¹⁶³ Należy przy tym zaznaczyć, że od 1823 r. wspomniane "Zagajenia posiedzeń publicznych" ukazywały się na łamach "Dziennika Wileńskiego", zaś pierwsza lista "Ofiar do Biblioteki Towarzystwa Przyjaciół Nauk uczynionych..." została zamieszczona w 1824 r. Z racji swojej częstotliwości "Dziennik Wileński" szybciej podawał do

publicznej wiadomości sprawozdania TPN, zamieścił ponadto sprawozdanie z posiedzenia publicznego dnia 30 kwietnia 1830 r., które nie znalazło już miejsca w "Rocznikach TKWPN", jak też "Nadzwyczajne posiedzenie ogólne TKWPN dnia 3 czerwca 1830 r. z powodu przybycia barona Aleksandra/ Humboldta"¹⁶⁴. Również w innych czasopismach warszawskich podawano nazwiska ofiarodawców, np. w Dodatku do Gazety Korespondenta Warszawskiego z 1810 r.¹⁶⁵ Można sądzić, że spisy te były bacznie śledzone przez ofiarodawców, o czym świadczy chociażby fragment listu Jana hr. Lubienieckiego z 24 marca 1825 r.: "Na ostatnim posiedzeniu Towarzystwa Naukowego w dniu 16 grudnia r.z. odbytym, w "Gazecie Warszawskiej" pod numerem 202 umieszczonym nie znajdując pomiędzy licznymi ofiarami Towarzystwu złożonymi w książkach i mojej ofiary, upraszam pokornie o wydanie mi przynajmniej rewersu na odebrane wzyż wspomniane dzieło Theatrum Cometicum/ do Biblioteki tegoż Towarzystwa. Odstępując albowiem tej drogi/ej/ pamiątki imiennika mojego, niech mi wolno będzie cieszyć się tą nagrodą, że dopełniłem w tym względzie ile mogłem, powinności dla kraju i publiczności"¹⁶⁶.

Dla pełnego obrazu ofiarodawców konieczne wydaje się uwzględnienie zwłaszcza tomu pierwszego "Akt w przedmiocie kształcenia się i pomnażania biblioteki Towarzystwa"¹⁶⁷, "Sprawozdania o stanie biblioteki i spisu książek ofiarowanych Towarzystwu Przyjaciół Nauk/" 1826-1830¹⁶⁸, a także sprawozdań Działu Umiejętności i Działu Nauk. Dokładne przedstawienie dziejów ofiarności dla Biblioteki przekracza ramy artykułu, powinno zatem być przedmiotem oddzielnego opracowania.

W artykule nie zostały omówione pojedyncze dary, jednak warto zasygnalizować tutaj kilka ciekawych problemów. Rysują się one w oparciu o tabelę sporządzoną przy wykorzystaniu "Roczników TKWPN" i "Dziennika Wileńskiego".

Odnosnie do roku 1813 podano w tabeli tylko jednego ofiarodawcę, którym - zgodnie z zamieszczonym sprawozdaniem - był A. Sapięha¹⁶⁹. Następne posiedzenie publiczne, według materiałów opublikowanych w "Rocznikach TKWPN", odbyło się 10 stycznia 1814 r. i było podsumowaniem czteroletniej pracy Towarzystwa¹⁷⁰.

Analizując bardzo pobieżnie przedstawioną tabelę, można stwierdzić, że spośród ogólnej liczby ofiarodawców zdecydowaną większość stanowią ofiarodawcy nie związani profesjonalnie z Towarzystwem /60,5%/, członkowie Towarzystwa - 39,5%. W analizowanym

OFIARODAWCY BIBLIOTECI TPN
/według "Roczników TKWPN" i "Dziennika Wileńskiego"

Tomy	Data wygłoszonego zagajenia	Rok złożenia daru	Ofiarodawcy		Ogólna liczba ofiaro- dawców
			członkowie TPN	osoby spoza TPN	
9	30 IV 1810	1810	.	4	4
	30 IV 1811	1811	13	7	20
	2 I 1812				
10	30 IV 1812	1812	4	1	5
	7 I 1813	1810	1	.	1
	30 IV 1814 11 I 1815	1814	26	28	54
11	2 V 1815 12 I 1816	1815	23	23	46
	30 IV 1816 15 I 1817	1816	28	41	69
	30 IV 1817 15 I 1818	1817	21	34	55
12	4 V 1818 23 XI 1818	1818	18	26	44
	9 V 1819 24 XI 1819	1819	23	42	65
	3 V 1820 23 XI 1820	1820	11	34	45
13	26 XI 1821	1821	8	13	21
14	30 IV 1822 25 XI 1822	1822	17	23	40
15	30 IV 1823 24 I 1824	1823	14	20	34
16	7 V 1824 6 XII 1824	1824	9	16	25
	5 V 1825	1825	12	8	20
	20 IV 1826	1826	7	17	24
17	30 IV 1827 4 XII 1827	1827	25	53	78
18	4 V 1828 15 XII 1828	1828	20	37	57
	30 IV 1829 9 XII 1829	1829	17	29	46
	Dz. Wil.	30 IV 1830	1830	11	16
		RAZEM	308	472	780

okresie obserwuje się pewne nasilenie darów, bądź też spadek ofiarności społeczeństwa. Wydaje się, że narastanie lub spadek ofiarności społeczeństwa wynikało z nasilającej się roli Towarzystwa bądź też z osłabienia jego pozycji naukowej, co niewątpliwie mogło mieć głębsze podłoże polityczne i społeczne.

Scharakteryzowane pokrótce dzieje ofiarności dla Biblioteki warto uzupełnić deklaracjami członków TPN i osób spoza TPN. Wybrane przykładowo niektóre fragmenty deklaracji ilustrują cele, jakimi kierowali się ofiarodawcy. Niektóre z nich wyrażały hołd dla Towarzystwa pracującego w celu szerzenia prawdziwej oświaty¹⁷¹. Istotnym powodem składania darów była także idea stworzenia biblioteki narodowej. Karol Glotz, członek TPN, składając dar oświadczył: "mam honor przesłać niektóre książki do Biblioteki Towarzystwa, o których kolega Bentkowski żadnej nie czyni wzmianki w Historii Literatury, a gdy Biblioteka Towarzystwa jest przeznaczona do składu całkowitej literatury polskiej, przeto zdaje mi się, iż wszystko, co tylko dawniejszymi czasy w ojczystym języku wyszło, w niej znajdować się powinno..."¹⁷² Karol Sienkiewicz złożył w 1816 r. podobną deklarację¹⁷³, zaś Wasilewski przekazując 372 dzieła naukowe dodał: "...rozumiem, iż nigdzie lepiej umieszczonymi i użytymi być by nie mogły jak w tym przybytku narodowej oświaty..."¹⁷⁴ Ponadto deklaracje podkreślały publiczny charakter Biblioteki TPN. Henryk Łubieński ofiarował w 1815 r. "książkę w jęz. chińskim o nauce chrześcijańskiej do bogatych zbiorów, które zgromadzone zostały w Bibliotece Towarzystwa na użytek publiczny"¹⁷⁵. Dzieło Stanisława Lubienieckiego "Theatrum Cometicum..." przekazane zostało przez Jana hr. Lubienieckiego z oświadczeniem: "...dzieło to tak rzadkie poświęcam dla użytku publicznego i składam w Bibliotece Towarzystwa Przyjaciół Nauk"¹⁷⁶. Konieczne wydaje się ponadto uzupełnienie dziejów ofiarności badaniami składu społecznego ofiarodawców, zwłaszcza tych, którzy nie byli członkami Towarzystwa. Jak sądzę, pozwoliłoby to stwierdzić, jaki był zasięg oddziaływania Towarzystwa.

Naszkicowane pobieżnie dzieje ofiarności dla Biblioteki TPN wypada zakończyć stwierdzeniem, że oczekują one opracowania na wzór monografii ofiarodawców Biblioteki Ossolineum 1817-1848¹⁷⁷.

Zbiory Biblioteki TPN, narastające w ciągu trzydziestu lat dzięki darom, zakupom, egzemplarzowi obowiązkowemu oraz wymianie dubletów, defektów i wydawnictw Towarzystwa, osiągnęły przed likwidacją pokaźną liczbę 30 000 wol. Niektóre opracowania podają

nawet, że liczba ta została przekroczona¹⁷⁸. Dotychczas nie natrafiono na materiały archiwalne, które pozwoliłyby uściślić te dane.

W końcu 1814 r. Biblioteka miała 4 759 dzieł w 7 643 wol., 105 rękopisów w 205 wol. oraz ok. 1 000 wol. dubletów i defektów. Liczby te znamy z "Raportu kolegi Czarneckiego o stanie i uporządkowaniu przez niego Biblioteki Towarzystwa, w której książki rozdzielone na trzy działy, to jest teologiczny, umiejętności i nauki z wyszczególnieniem wiele który dział dzieł osobnych i woluminów zawiera"¹⁷⁹.

A oto szczegóły dotyczące stanu liczbowego każdego z trzech wydziałów:

Wydział Teologiczny			668 dz.	831 wol.
Wydział Umiejętności:				
matematyka	245 dz.	317 wol.	} 1 634 dz.	180 2 315 wol.
nauki przyrodnicze /historia naturalna, fizyka, chemia, sztuka lekarska, ekonomika/	639 dz.	954 wol.		
filozofia/prawo, poli- tyka, pedagogika/	780 dz.	1 044 wol.		
Wydział Nauki:				
"filologia, gramatyki, pisarze, słowników, mów- cy, wierszopisowile po- mocy do wymowy i poe- zji, listy, biblio- grafie"	761 dz.	929 wol.	} 2 457 dz.	4 497 wol.
geografia i historia z podróżami i roman- sami	1 365 dz.	2 162 wol.		
dramaturgia	112 dz.	204 wol.		
miscellanea	206 dz.	1 184 wol.		
sztuki	13 dz.	18 wol.		

W ciągu czterech kolejnych lat Biblioteka TPN powiększyła się o 2 339 wol. i na początku października 1818 r. liczyła 10 082 wol.¹⁸¹, natomiast w tym samym okresie następnego roku - 12 353 wol.¹⁸² "Od końca września 1819 do końca września 1820 przybyło wol. 1 092"¹⁸³. We wrześniu 1821 r. było w Bibliotece 14 242 wol., przy czym 1 755 wol. to książki po gen. Dąbrowskim /1 141 wol./, po Bergonzonim /421 wol./, po Bohuszu /133 wol./ oraz książki darowane przez Walentego Skorochocha Majewskiego /60 wol./¹⁸⁴. Po 1821 r. w "Obrazach prac i usiłowań TKWPN..." nie znajdujemy już wyników skontrum, przeprowadzanego tradycyjnie w miesiącach letnich. Prawdopodobnie zmiana na stanowisku Inspektora Biblioteki spowodowała kilkuletnie zaniedbanie. Dopiero "Rapport o nowym

urządzeniu i stanie obecnym Biblioteki Towarzystwa Królewskiego Przyjaciół Nauk" złożony przez F. Skarbkę 8 stycznia 1826 r.¹⁸⁵ notuje szereg istotnych szczegółów, pozwalających bliżej scharakteryzować zbiory Biblioteki TPN. Szczegóły te, to przede wszystkim wielkość zbiorów w rozbiciu na dzieła zagraniczne i dzieła polskie:

Dzieła zagraniczne

Teologia	869 dz.	1 194 wol.
Filozofia /w tym filozofia właściwa, matematyka, zoologia, botanika, mineralogia, fizyka, chemia, astronomia, rolnictwo, wojsko - wość/.....	1 620 dz.	2 687 wol.
Medycyna	780 dz.	1 014 wol.
Prawo i polityka	824 dz.	1 151 wol.
Nauki i sztuki piękne /w tym: dzieła klasyków starożytnych, pisarzy Wschodu, mitologia, lin - gwistyka, geografia, historia, wydawnictwa encyklopedyczne i słowniki, poezja, sztuki piękne/.....	3 703 dz.	7 482 wol.
<u>Dzieła zagraniczne w ogóle</u>	<u>7 996 dz.</u>	<u>13 528 wol.</u>

Dzieła polskie

Teologia	810 dz.	825 wol.
Filozofia	512 dz.	592 wol.
Medycyna	161 dz.	174 wol.
Prawo i polityka	830 dz.	888 wol.
Nauki i sztuki piękne	1 383 dz.	1 814 wol.
<u>Razem</u>	<u>3 696 dz.</u>	<u>4 293 wol.</u>

Podliczając dzieła zagraniczne i polskie otrzymamy 11 692 dz. w 17 821 wol., przy czym w liczbach tych mieszczą się wyłącznie dzieła skatalogowane. W tym samym raporcie czytamy więc: "...gdy jednakże przez dary, kupna, zamiany za dublety i przez składanie dzieł drukujących się w Królestwie Polskim, wskutek postanowienia X. Namiestnika król. codziennie prawie Biblioteka nasza się pomnaża, jest więc zawsze pewna ilość dzieł do katalogu nie wciągniętych. Ilość ta dzisiaj jest znaczna/.../ Wykaz dzieł do wciągnięcia do katalogu jest następujący

A. Dzieła zagraniczne

Teologicznych dzieł	31 vol.	39
Filozoficznych "	104 "	144
Prawnych i polit. "	134 "	185
Nauk i sztuk pięk. dzieł	277 "	569
W ogóle dzieł	546 "	937

B. Dzieła polskie

Teologicznych dzieł	154 wol.	161
Filozof.	45 "	46
Lekarskich "	7 "	7
Prawnych i polit."	32 "	35
Nauk i sztuk pięk. dzieł	116 "	135
W ogóle polskich dzieł	354 "	384

Razem więc tak zagranicznych, jako i polskich dzieł do wpisania do katalogu jest dzieł 900 voluminów i 321, które dodawszy do liczby już wpisanych 11 692 wol. 17 821 będzie w ogóle 12 592 dzieł, a 19 142 voluminów jako ogólna ilość dzieł i pojedynczych książek w końcu 1825 roku Bibliotekę naszą składających¹⁸⁶.

W księgozbiornie zdecydowanie przeważały dzieła z zakresu nauk i sztuk pięknych - 5 479 dz. /ok. 44%/ w 10 000 wol. i filozofii - 2 281 dz. /ok. 18%/ w 3 469 wol. Książek o treści teologicznej było 1 864 dz. /ok. 15%/ w 2 219 wol., prawniczej i politycznej - 1 820 dz. /ok. 15%/ w 2 259 wol., medycznej - 948 dz. /ok. 8%/ w 1 195 wol. Pamiętać przy tym należy, co rozumiano wówczas pod pojęciem nauk i sztuk pięknych oraz filozofii.

Przedstawiając "Rapport o nowym urządzeniu i stanie obecnym Biblioteki TKPN" F. Skarbek stwierdził: "Przy poruczeniu mi obowiązków Inspektora Biblioteki i muzeów Towarzystwa Królewskiego Przyjaciół Nauk, nie oddano mi ogólnego inwentarza tych zbiorów, ponieważ nie był nigdy zrobiony. (...) zająłem się niezwłocznie sporządzeniem onegoż (...) Dawny spis dzieł Biblioteki naszej, lubo zawierał w sobie rozgatunkowanie dzieł na przedmioty naukowe i z wielką pracą był sporządzony, nie odpowiadał wszelako obecnej potrzebie Biblioteki. Był to katalog, klasyfikację książek zawierający, a do użytku potrzeba było alfabetycznego wykazu znalezione dzieł ułatwiającego"¹⁸⁷. W sprawie inwentarza zbiorów Biblioteki TPN F. Skarbek zakomunikował: "Przysposobiony jest dziennik kontroli książek do Biblioteki przybywających, w którym każde dzie-

ło pod właściwym oddziałem zapisane zostanie; tym sposobem łatwo będzie wiedzieć na końcu roku ile dzieł i pojedynczych książek przybyło, i dodając też ilość do ilości powyżej wskazanych, mieć na końcu każdego roku dokładny wykaz stanu Biblioteki naszej"¹⁸⁸. Należy przypuszczać, że inwentarz zbiorów Biblioteki TPN był w latach 1826-1828 prowadzony. W końcu 1828 r. Biblioteka liczyła ogółem 16 002 dzieła w 24 176 woluminach. Brak natomiast danych liczbowych odnośnie do roku 1829 oraz lat następnych. W aktach pt. "Organizacja i instrukcje dla Archiwum Towarzystwa Przyjaciół Nauk" zachowały się rękopiśmienne karty "Inwentarza dzieł przybywających do Biblioteki Towarzystwa Przyjaciół Nauk począwszy od Roku 1830"¹⁸⁹. Podobnie jak w latach 1826-1828, w inwentarzu miały być rejestrowane wszystkie dzieła wpływające do Biblioteki z egzemplarza obowiązkowego, kupna, darów, brak natomiast rubryki dla wymiany dubletów i wydań defektowych¹⁹⁰.

Ponieważ nie natrafiono dotychczas na żadne zestawienie statystyczne odnośnie do lat 1829-1839, można wnioskować, że liczba 30 000 lub ponad 30 000 wol., podawana w różnych opracowaniach, nie jest ścisła, jest jednak bardzo prawdopodobna, wzięwszy pod uwagę znane tempo wzrostu zbiorów do 1828 r. oraz przekroczoną w tym roku ilość 24 000 woluminów.

Biblioteka TPN została zamknięta wskutek rozkazu cesarskiego dnia 21 listopada 1831 r., faktyczna likwidacja nastąpiła w połowie lutego 1832 r. Znaczna część zbiorów, głównie obojętnych trafiła do Cesarskiej Biblioteki Publicznej w Petersburgu, pozostała część wpłynęła do Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie.

Rozpatrując źródła narastania zbiorów Biblioteki TPN, które w efekcie pozwoliły osiągnąć liczbę około, a raczej-ponad 30 000 wol., trzeba na koniec zdać sobie sprawę z jeszcze jednego ważnego problemu. Jak już podkreślono na początku artykułu, prezentowana Biblioteka była częścią składową Warszawskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk. Fakt ten miał w zasadzie warunkować profil zbiorów. Badając akta TPN zaobserwowano dwie najistotniejsze koncepcje gromadzenia zbiorów. Koncepcja pierwsza wynikała z rozumienia gromadzenia zbiorów jako jednej z funkcji biblioteki, pomyślanej w konsekwencji jako naukowy warsztat pracy. Od 1804 r. mówiło się o potrzebie śledzenia postępu w nauce oraz o gromadzeniu aktualnego piśmiennictwa. Wielokrotnie prezentowane dzieła polskie i obce, a także zalecenia ich nabycia świadczą wymownie o tym, że

członkowie TPN starali się wytyczać politykę gromadzenia zbiorów. Deputacja biblioteczna, rada biblioteczna, a później komitet biblioteczny, decydując pośrednio lub bezpośrednio o realizacji dążeń na dzieła polskie i zagraniczne, miały niewątpliwie na uwadze kierunki zainteresowań naukowych Towarzystwa i aktualny stan produkcji wydawniczej. Tak zarysowana polityka gromadzenia zbiorów realizowana była w zasadzie przez cały okres istnienia Biblioteki.

Drugą koncepcję Biblioteki - uniwersalnej biblioteki narodowej, skarbnicy piśmiennictwa ojczyznego, tworzyli ofiarodawcy. Przekazując swoje księgozbiory wyrażali niejednokrotnie życzenie przechowania pamiątek narodowych dla przyszłych pokoleń. Władze Towarzystwa również miały na uwadze gromadzenie piśmiennictwa związanego z dziejami i aktualnymi potrzebami narodu polskiego. 25 stycznia 1819 r. "Prezes Towarzystwa S. Staszic.../ przełożył potrzebę zbierania troskliwego przez Towarzystwo nasze wszelkich wiadomości czy drukiem ogłoszonych, czy w rękopismach zawartych, do dziejów Narodu naszego należących, a szczególnie z czasów ostatnich, w których tyle usiłowań czynili Polacy, aby bytność swojego Narodu odzyskali [.../ Kol. /Józef/ Lipiński wniósł, aby dawniejsza uchwała Towarzystwa względem zbierania takowych pism ściągających się w jakimkolwiek stosunku do dziejów narodowych wyszukaną była w protokole posiedzeń ogólnych, zaczynając od roku 1812, gdzie się razem okaże, o który z kolegów wtenczas przyrzekł napisać. Bibliotekarzowi ma się zalecić, aby zbierał wszelkie pisma polskie, mowy, wiersze, urządzenia itd. w Królestwie naszym teraz wychodzące i takowe dla Biblioteki zgromadzał"¹⁹¹. Z niemałą troską zabiegano o gromadzenie rękopisów związanych z dziejami narodu polskiego, niektóre cenne rękopisy przepisywano. Dla zilustrowania tych starań posłużę się jednym interesującym przykładem z 1818 r.: "...Kolega /Józef Sierakowski/ uwiadomił Dział /Nauk/ na piśmie, iż w czasie bytności swojej w Neapolu miał sobie komunikowany nader ciekawy manuskrypt historycznie literaturę naszą interesujący. Przyłączył o nim opinię na piśmie jakiegoś uczonego i radził, aby Towarzystwo postarało się o kopię tego manuskryptu udając się do Wiednia do kol. Ossolińskiego, gdzie znajduje się takowa kopia w cesarskim księgozbiornie, albo prosząc kogo z rodaków o tę przysługę podróżującego do Neapolu..."¹⁹². Wkrótce po tym zanotowano: "Sekretarz ma prosić kol. Lindego, aby napisał do kol. Ossolińskiego w Wiedniu z prośbą o przesłanie dla

Towarzystwa w kopii rękopismu zawierającego przestrogi Elżbiety królowej polskiej, żony Kazimierza Jagiellończyka dane przez nią jej synowi Władysławowi królowi czeskiemu i węgierskiemu. Rękopism ten bardzo rzadki ma się znajdować w Bibliotece Cesarskiej w Wiedniu. Przyłączy się dla kol. Lindego krótka względem tego rękopismu wiadomość¹⁹³. Na posiedzeniu Działu Nauk 14 grudnia 1818r. Sekretarz Towarzystwa czytał list J. M. Ossolińskiego, w którym tenże "...obiecuję przesłać w kopii rękopism królowej Elżbiety żony Kazimierza Jagiellończyka króla polskiego"¹⁹⁴.

Późniejszy sposób ustawienia zbiorów potwierdza również dążenie do eksponowania piśmiennictwa narodowego. F. Skarbek po objęciu stanowiska Inspektora Biblioteki uznał -wraz z deputacją biblioteczną- potrzebę uporządkowania zbiorów. Tak więc zgodnie z nowymi zasadami "dzieła polskie odłączone być mają od dzieł zagranicznych i osobną składać Bibliotekę"¹⁹⁵. Prace nad nowym ustawieniem zbiorów prowadzone były w latach 1823-1825.

Przeprowadzenie w przyszłości dogłębnej analizy ofiarności społecznej na rzecz Towarzystwa, w zestawieniu z polityką gromadzenia zbiorów realizowaną przez Towarzystwo pozwoli - jak sądzę - stwierdzić, która koncepcja przeważała. Nie były to zresztą dążenia kontrowersyjne, lecz w ówczesnej rzeczywistości znakomicie się dopełniające. Z należnym podziwem i uznaniem trzeba stwierdzić, że Towarzystwo dostrzegło oba najważniejsze dlań cele księgozbioru naukowego i starało się je harmonijnie realizować.

P r z y p i s y

¹ Por.m.in.: A. Kraushar, Towarzystwo Warszawskie Przyjaciół Nauk. 1800-1832, t. 1-8, Warszawa 1900-1906; D. Cvetaev, Car Vasilij Šujskij i mesta pogrebenija ego v Pol'še, t.2: Priloženija k istoričeskomu izsledovaniju, kn.1-2, Varšava 1901-1902; R. Przelaskowski, Warszawskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk. 1800-1832, w: Towarzystwo Naukowe Warszawskie, Warszawa 1932, s. 1-33; B. Suchodolski, Rola Towarzystwa Warszawskiego Przyjaciół Nauk w rozwoju kultury umysłowej w Polsce, Warszawa 1954; J. Michalski, Z dziejów Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Warszawa 1953.

² Do zbiorów naukowych TPN, oprócz Biblioteki, należały: "Zbiory źródeł rękopiśmiennych do historii polskiej oraz zabytków o

charakterze muzealnym" i gabinet historii naturalnej. R. Przelaskowski, o. c., s.25, przyp. 1. Zbiory te nie stanowią przedmiotu badań autorki.

³ T.2, Wilno 1826, s. 145.

⁴ F. Skarbek, Wspomnienie o Warszawskim Towarzystwie Przyjaciół Nauk, "Roczniki Cesarsko-Królewskiego Towarzystwa Naukowego Krakowskiego", 1860, t. 4, s. 94-124, Odb. Kraków 1860; F. Radziszewski, Wiadomość historyczno-statystyczna o znakomitszych bibliotekach i archiwach publicznych i prywatnych, Kraków 1875, s. 94.

⁵ A. Kraushar, o. c.

⁶ M.in.: J. Kucharzewski, Epoka paskiewiczowska. Losy oświaty, Warszawa 1914, s.60-93; E. Chwalewik, Losy zbiorów polskich w Rosyjskiej Bibliotece Publicznej w Leningradzie, Warszawa 1926; H. Kozerska, Warszawska Biblioteka Uniwersytecka w latach 1832-1871. Biblioteka Rządowa, Okręgu Naukowego, Główna, Warszawa 1967.

⁷ H. Domańska, Księgozbiór Aleksandra Sapiehy. Praca magisterska 1972. Maszyn. w Bibl. IBiIN UW; J. Fotek, Księgozbiór Jana Fryderyka Sapiehy. Praca magisterska 1972. Maszyn. w Bibl. IBiIN UW; B. Fijałkowska, Stare druki z Biblioteki Warszawskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk znajdujące się w zbiorach Uniwersytetu Warszawskiego. Praca magisterska 1972. Maszyn. w Bibl. IBiIN UW.

⁸ W: Z badań nad polskimi księgozbiorami historycznymi. Praca zbiorowa pod red. B. Bieńkowskiej, z.1, Warszawa 1975, s. 97-126.

⁹ Encyklopedia Wiedzy o Książce, Wrocław 1971, szp.271.

¹⁰ Na posiedzeniu nadzwyczajnym centralnym dnia 20 stycznia 1811 r. "Prezes przełożył Zgromadzeniu, iż gdy Biblioteka Towarzystwa już ułożona została, należałoby uwiadomić publiczność o wolności czytania jej. Zgodzono się, aby na czytanie publiczne wyznaczony był wtorek każdego tygodnia od 9 do 12 z rana, środa i sobota po południu od godz. 2 do 8. /.../ Kolega Chodkiewicz proszony został o ułożenie do tego organizacji, która na tablicy wypisana zawieszona będzie w sali do czytania, a o tym wszystkim uwiadomiona zostanie publiczność" /AGAD Akta TPN, sygn. 60, s.9/; W październiku 1816 r. "...zalecono otwieranie biblioteki Towarzystwa we wtorki, czwartki i piątki od godziny 9 do 12 z rana dla większej wygody członków" /A.Kraushar, o. c., t.4, s.61/.

11 Ustawy Towarzystwa Warszawskiego Przyjaciół Nauk, Warszawa 1805.

12 Posiedzenie pierwsze Działu Filozoficznego/ dnia 9 stycznia 1805. AGAD Akta PN sygn. 65, s. 1-2.

13 Posiedzenie zwyczajne 21 grudnia 1805. Ibidem, s. 25.

14 Ibidem, s. 9-10.

15 Deputacja składała się z Hiacynta Krusińskiego, Józefa Kolasantego Szaniawskiego i Onufrego Kopożyńskiego /Posiedzenie nadzwyczajne 20 października 1805. AGAD Akta TPN sygn.59, s. 118/.

16 Posiedzenie centralne dnia 3 listopada 1805. AGAD Akta TPN sygn. 8, s. 2.

17 Art.31 brzmi: "Bibliotekarza powinnością jest zarządzać biblioteką Towarzystwa, mieć nadzór nad składem narzędzi fizycznych, wzorów machin i nad gabinetem historii naturalnej". Również w ustawach z 1810 r. i z 1814 r. sprawy Biblioteki TPN są ograniczone do obowiązków bibliotekarza, przy czym w ustawach późniejszych "dozór zwierzchni nad składem ksiąg Towarzystwa" powierzono Inspektorowi Biblioteki, któremu "przydany" jest bibliotekarz /Ustawy Towarzystwa Królewskiego Warszawskiego Przyjaciół Nauk, Warszawa 1814, s. 15/.

18 Posiedzenie zwyczajne 21 grudnia /1805 r./ AGAD Akta TPN sygn. 65, s. 25-26.

19 Posiedzenie zwyczajne 12 lutego 1806. Ibidem, s.32.

20 Posiedzenie zwyczajne 12 lutego 1806. Ibidem, s.33.

21 W aktach TPN nazwisko to podano w dwóch innych wersjach: Weygdner, Weydner.

22 Instrukcja dla bibliotekarza T/owarzystwa/ K/rólewskiego/
P/rzyjaciół/ N/auk/ 1812. AGAD Akta TPN sygn. 85, s.27-28.

23 AGAD Akta TPN sygn. 58.

24 Ibidem, s. 2.

25 Posiedzenie Rady Administracyjnej dnia 10 stycznia 1821. AGAD Akta TPN sygn. 85, s. 69.

26 Pod koniec 1815 r. pozostało w kasie 9 995,15 zł, w 1816 r. -279,14; w 1817 r. -18,23; w 1818 r. -1 466,8; w 1820 r.-5 035,8;

- w 1821 r. - 4 817,22; w 1822 r. - 5 251,22; w 1823 r. - 6 789,25;
w 1824 r. - 9 671,21; w 1825 r. - 4 690,10; w 1826 r. - 4 238,96.
- 27 Posiedzenie administracyjne dnia 28 lutego 1816. AGAD Akta TPN sygn. 85, s. 49.
- 28 Posiedzenie Rady Administracyjnej dnia 18 stycznia 1826. Ibidem, s. 100.
- 29 Posiedzenie Rady Administracyjnej dnia 8 marca 1826. Ibidem, s. 107.
- 30 Posiedzenie administracyjne dnia 28 marca 1828 r. Ibidem, s. 147.
- 31 Ibidem.
- 32 "Projekt organizacji Komitetu Bibliotecznego TKPN" redagowany przez F. Skarbka 23 V 1828 r. AGAD Akta TPN sygn. 7, s. 74, Art. 9.
- 33 Protokół objaśniający Etat Dochodów i Wydatków Towarzystwa Królewskiego Przyjaciół Nauk na rok 1829. AGAD Akta TPN sygn. 85, s. 163.
- 34 Ibidem, s. 163-164.
- 35 Posiedzenie administracyjne dnia 8 stycznia 1830 r. Ibidem, s. 178-179.
- 36 AGAD Akta TPN sygn. 91, s. 26.
- 37 Posiedzenie administracyjne dnia 17 kwietnia 1832. AGAD Akta TPN sygn. 85, s. 212.
- 38 Deputacja biblioteczna była też nazywana radą biblioteczną /1815-1826/, od 1827 r. - komitetem bibliotecznym.
- 39 Posiedzenie centralne dnia 2 stycznia 1814 r. AGAD Akta TPN sygn. 60, s. 78-79; Posiedzenie zwyczajne dnia 24 marca 1814 r. AGAD Akta TPN sygn. 65, s. 167, Toż sygn. 66, s. 42; Posiedzenie ogólne dnia 3 kwietnia 1814 r. AGAD Akta TPN sygn. 60, s. 89.
- 40 AGAD Akta TPN sygn. 62, s. 63-64.
- 41 Posiedzenie Rady Administracyjnej dnia 27 lutego 1822. AGAD Akta TPN sygn. 85, s. 81.
- 42 AGAD Akta TPN sygn. 62, s. 123-124.
- 43 Posiedzenie Rady Administracyjnej dnia 18 lutego 1824. AGAD Akta TPN sygn. 85, s. 92.

- 44 Posiedzenie Działu Umiejętności dnia 21 grudnia 1825. AGAD Akta TPN sygn. 68, s. 59.
- 45 Posiedzenie Działu Umiejętności dnia 11 lutego 1826. AGAD Akta TPN sygn. 68, s. 62-63.
- 46 J. Michalski, o. c., s. 36.
- 47 Ibidem, s. 36-37.
- 48 Posiedzenie Działu Umiejętności dnia 22 listopada 1826. AGAD Akta TPN sygn. 68, s. 76; Posiedzenie Działu Umiejętności dnia 6 grudnia 1826. Ibidem, s. 77.
- 49 Posiedzenie Działu Umiejętności dnia 22 października 1817. AGAD Akta TPN sygn. 66, s. 135.
- 50 AGAD Akta TPN sygn. 77, s. 60-70.
- 51 Ibidem, s. 68.
- 52 Organizacja wewnętrzna Administracji Królewskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Warszawie. AGAD Akta TPN sygn. 77, s. 67, Art. 42.
- 53 Posiedzenie Działu Nauk dnia 21 marca 1827. AGAD Akta TPN sygn. 64, s. 182.
- 54 Posiedzenie Działu Umiejętności dnia 25 kwietnia 1827. AGAD Akta TPN sygn. 68, s. 100-101; Posiedzenie Działu Umiejętności dnia 9 maja 1827 r. AGAD Akta TPN sygn. 68, s. 102.
- 55 AGAD Akta TPN sygn. 7, s. 72-77.
- 56 Ibidem, s. 72, Art. 1.
- 57 Na marginesie dopisek K. Garbińskiego: "może byłoby lepiej co kwartał".
- 58 Dopisek K. Garbińskiego: "mnie się zdaje, że fundusz pieniężny na Bibliotekę jest stały, że zatem Komitet nie potrzebuje czekać etatu, ale tylko pilnować, aby corocznie wszystkie pieniądze biblioteczne na skupienie książek wyczerpane były".
- 59 Dopisek: "tudzież prenumerowania na dzieła, których zupełne wydanie trwa czasem lat kilka, a najczęściej nie jest ukończony".
- 60 Dopisek: "chyba do nabycia proponowanych".
- 61 Posiedzenie Działu Umiejętności dnia 29 stycznia 1825. AGAD Akta TPN sygn. 68, s. 35.

- 62 Wyd. w Paryżu w latach 1746-1748.
- 63 Dzieło to miało kosztować 1 200 złp.
- 64 Posiedzenie Działu Umiejętności dnia 11 marca 1829. AGAD Akta TPN sygn. 68, s. 183.
- 65 J. Kamionkova, Życie literackie w Polsce w pierwszej połowie XIX w., Warszawa 1970, s. 210.
- 66 Słownik Pracowników Książki Polskiej, Warszawa 1972, s. 981,
- 67 Posiedzenie Działu Umiejętności dnia 26 maja 1824 r. AGAD Akta TPN sygn. 68, s. 19-20.
- 68 Posiedzenie Działu Nauk dnia 2 czerwca 1824 r. AGAD Akta TPN sygn. 64, s. 122; Posiedzenie ogólne dnia 13 czerwca 1824. AGAD Akta TPN sygn. 62, s. 138.
- 69 Interes biblioteczny względem zamiany książek w maju 1824. AGAD Akta TPN sygn. 10, s. 2-3.
- 70 Decyzję podjęto na posiedzeniu dnia 2 maja 1824 r. Ibidem, s. 4.
- 71 Ibidem, s. 5-11, 134.
- 72 Ibidem, s. 33-59.
- 73 Ibidem, s. 121-124, 139-141.
- 74 Posiedzenie Działu Umiejętności dnia 9 listopada 1825 r. AGAD Akta TPN sygn. 68, s. 54.
- 75 Posiedzenie Działu Nauk dnia 30 listopada 1825 r. AGAD Akta TPN sygn. 64, s. 154.
- 76 AGAD Akta TPN sygn. 73, s. 6; A. Kraushar, o.c., t.6, s.198.
- 77 Protokół posiedzenia Administratorów dnia 10 stycznia 1827. AGAD Akta TPN sygn. 85, s. 111.
- 78 Sesja administracyjna dnia 3 grudnia 1813 r. Ibidem, s. 36.
- 79 Posiedzenie Działu Umiejętności dnia 1 czerwca 1825 r. AGAD Akta TPN sygn. 68, s. 47; Z funduszu sapieżyńskiego Glücksberg otrzymał 1 897,15 złp. /Posiedzenie Rady Administracyjnej dnia 18 stycznia 1826. AGAD Akta TPN sygn. 85, s. 100/.
- 80 Posiedzenie Działu Umiejętności dnia 24 maja 1826 r. AGAD Akta TPN sygn. 68, s. 69; Wypłacono Glücksbergowi 876 zł /Proto-

kół posiedzenia Administratorów dnia 10 stycznia 1827. AGAD Akta TPN sygn. 85, s. 111/.

⁸¹ Posiedzenie deputacji bibliotecznej dnia 12 stycznia 1830 r. AGAD TPN sygn. 7, s. 81-82; Posiedzenie Działu Umiejętności 17 listopada 1830 r. AGAD Akta TPN sygn. 69, s. 34; Raport z prac Działu Umiejętności za miesiąc listopad 1830 r. AGAD Akta TPN sygn. 91, s. 26.

⁸² Przypuszczalnie chodzi tutaj o Macieja Szczepańskiego, zmarłego w 1825 r. Księgarnię prowadziła po jego śmierci wdowa Barbara /Słownik Pracowników Książki Polskiej, s. 872/.

⁸³ Posiedzenie administracyjne dnia 25 stycznia 1828 r. AGAD Akta TPN sygn. 85, s. 142.

⁸⁴ AGAD Akta TPN sygn. 9, s. 134.

⁸⁵ Ibidem, s. 132-134.

⁸⁶ "Tenże Referent /Ludwik Plater/ przełożył, że dla zachowania przepisów i jednostajnej rachunkowości do przychodów i wydatków tegorocznych kassy należy wpisać zamianę ksiązek ze Szczepańskim 13 900 zł wynoszącą..." /Posiedzenie administracyjne dnia 25 stycznia 1828 r. AGAD Akta TPN sygn. 85, s. 142/.

⁸⁷ Rejestracja "namiany ksiąg dubletów i ich sprzedaży" doprowadzona została do 21 listopada 1828 r.

⁸⁸ Spis należy uzupełnić dalszymi nazwiskami, przy czym w "Aktach tyozących się zamiany ksiąg dubletów i ich sprzedaży" notowano najczęściej tylko nazwiska. Trudności z identyfikacją osób spowodowały konieczność podania niektórych imion ze znakiem zapytania: /Florentyna?/ Boguszewski, /Grzegorz?/ Buczyński, /Jan Kanty?/ Chrucki, /Tadeusz Szymon?/ Krępowiecki, W. Lempicki /inicjał imienia podany w aktach TPN/, Miller, Józef Mroziński, Potrzobowski, Jan Alojzy Radomiński, Rzońca /sekretarz w Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych/, Skarbek, Szumowski, Stanisław Węgrzecki.

⁸⁹ M. Łodyński. Materiały do dziejów państwowej polityki bibliotecznej w Księstwie Warszawskim i Królestwie Polskim. 1807-1831, Wrocław 1958, s. 149.

⁹⁰ AGAD Akta TPN sygn. 10, s. 133-146.

91 AGAD Akta TPN sygn. 85, s. 131-132; Wylaniają się pewne rozbieżności co do okresu trwania wymiany objętej "Wykazem..." Wymiana z Józefem Mrozińskim nastąpiła w maju 1826 r., o czym świadczy zachowany list pułk. Mrozińskiego z 11 maja w związku z powstałą różnicą 20 złp. Biblioteka TPN nabyła książki na ogólną sumę 245 złp. Mroziński natomiast otrzymał dublety za 225 złp./AGAD Akta TPN sygn. 10, s. 134, 151-152/. Według akt TPN ostatnia transakcja przeprowadzona z Millerem doszła do skutku 16 lutego 1827 r. /Ibidem, s. 132/. Być może do maja 1827 r. nie było już innych transakcji.

92 AGAD Akta TPN sygn. 9, s. 220-226.

93 Raport z Działu Nauk z miesiąca stycznia 1830 r. AGAD Akta TPN sygn. 28b, s. 29.

94 Raport kolegi Czarneckiego o stanie i uporządkowaniu przez niego Biblioteki Towarzystwa, w której książki rozdzielone na trzy działy, to jest teologiczny, umiejętności i nauk z wyszczególnieniem wiele, który dział dzieł osobnych i woluminów zawiera /Posiedzenie ogólne dnia 9 grudnia 1814 r. AGAD Akta TPN sygn. 60, s. 101/.

95 Według "Obrazu prac i usiłowań Towarzystwa Królewsko-Warszawskiego Przyjaciół Nauk od dnia 1 października 1820 r. do dnia 1 października 1821 r..." Bohusz przekazał Towarzystwu 133 wol. /AGAD Akta TPN sygn. 34, s. 60/.

96 Posiedzenie ogólne dnia 4 czerwca 1820. AGAD Akta TPN sygn. 61, s. 178.

97 F. Skarbek, Rapport o nowym urządzeniu i stanie obecnym Biblioteki Towarzystwa Królewskiego Przyjaciół Nauk. AGAD Akta TPN sygn. 73, s. 5.

98 AGAD Akta TPN sygn. 57, s. 97; A. Kraushar, o. c., t. 3, s. 148.

99 Posiedzenie ogólne dnia 8 października 1815 r. AGAD Akta TPN sygn. 60, s. 141; sygn. 8, s. 28.

100 AGAD Akta TPN sygn. 8, s. 50-52; sygn. 9, s. 76-78.

101 "Dziennik Praw", t. 6: 1819, s. 333-334; Protokół 319 Posiedzenia Rady Administracyjnej Królestwa Polskiego 22 maja 1819 r. AGAD Akta Rady Adm., t. 7, s. 199-200.

102 Posiedzenie ogólne dnia 3 października 1819. AGAD Akta TPN sygn. 61, s. 130; W aktach TPN natrafiono jedynie na rejestr prowadzony od 17 lutego do 20 października 1827 r. zatytułowany "Dzieła nowo wyszłe oddane przez Drukarnie Krajowe". W kolejnych rubrykach /numer bieżący, dzień, miesiąc, drukarnia, tytuł dzieła, format, tomy, wol./ wymieniono 69 pozycji wydanych w latach 1826-1827, nadesłanych przez drukarnie: Pijarów, J. Węckiego, N. Głücksb erga, O. Łątkiewicza, Józefa S. Pukszty, Jana Wróblewskiego, Rafała Jabłońskiego, Antoniego Gałęzowskiego, Drukarnię Szkolną, drukarnię Józefa Wawrzyńca Krasińskiego przy ul. Mazowieckiej nr 1349, drukarnię Antoniego Brzeziny, Drukarnię /Gazety/ Korespondenta /Warszawskiego i Zagranicznego/ oraz Drukarnię Kuriera /Warszawskiego/. AGAD Akta TPN sygn. 73, s. 45-46/. W innych protokołach wymienione zostały: Drukarnia Wojska Polskiego w Warszawie, Zakład Litograficzny Dyrekcji Generalnej /Królewskiego Korpusu/ Dróg i Mostów w Warszawie, drukarnia Kazimierza Szczepańskiego w Lublinie, Drukarnia Jasnogórska w Częstochowie oraz Karol Antoni Simon, księgarz i wydawca dzieł muzycznych w Poznaniu /AGAD Akta TPN sygn. 8, s. 101, 136, 156, 157; sygn. 9, s. 22, 56, 67, 79, 119-121, 216/.

103 AGAD Akta TPN sygn. 61, s. 180.

104 Protokół 480 Posiedzenia Rady Administracyjnej 29 stycznia 1822. AGAD Akta Rady Adm. t. 10, s. 27-28; Posiedzenie ogólne dnia 3 marca 1822 r. AGAD Akta TPN sygn. 62, s. 45.

105 AGAD Akta TPN sygn. 9, s. 117.

106 Ibidem, s. 137.

107 M. Czarnowska, Ilościowy rozwój polskiego ruchu wydawniczego 1501-1965, Warszawa 1967, s. 172.

108 J. Kamionkova, o. c., s. 202.

109 Pismo zredagował J. F. Tarnowski /AGAD Akta TPN sygn. 57, s. 97; A. Kraushar, o. c., t. 3, s. 148/.

110 Protokół 43 Posiedzenia Rady Administracyjnej Królestwa Polskiego 15 maja 1815 r. AGAD Akta Rady Adm., t. 2, s. 90.

111 Posiedzenie Działu Nauk dnia 19 lutego 1823 r. Agad Akta TPN sygn. 64, s. 95.

112 Posiedzenie Działu Umiejętności dnia 5 listopada 1828 r.
AGAD Akta TPN sygn. 68, s. 163.

113 Protokół 884 Posiedzenia Rady Administracyjnej 27 czerwca
1829 r. AGAD Akta Rady Adm., t. 17, s. 292-293.

114 A. Kraushar, o.c., t. 7, s. 231.

115 Ibidem, s. 407.

116 Posiedzenie Działu Umiejętności dnia 3 listopada 1830 r.
AGAD Akta TPN sygn. 69, s. 31.

117 AGAD Akta TPN sygn. 91, s. 15-16.

118 Ibidem.

119 Luka w oryginale.

120 AGAD Akta TPN sygn. 91, s. 35.

121 H. Domańska, Z dziejów biblioteki kodeńskiej Sapiechów,
s. 111.

122 AGAD Akta TPN sygn. 59, s. 38-39.

123 AGAD Akta TPN sygn. 80, s. 107.

124 Projekt względem założenia Biblioteki Zgromadzenia Przyja-
ciół Nauk Hiacynta Krusińskiego podany na sesji Zgromadzenia 16
grudnia 1802 r. AGAD Akta TPN sygn. 7, s. 2-4.

125 Posiedzenie zwyczajne dnia 2 grudnia /1803 r./ AGAD Akta
TPN sygn. 59, s. 35-36; Posiedzenie zwyczajne 16 grudnia /1803 r./
Ibidem, s. 38.

126 Posiedzenie publiczne 21 stycznia 1811 r. A. Kraushar, o.
o., t. 2, s. 250.

127 Posiedzenie centralne 3 lutego 1811 r. Ibidem, s. 253.

128 Korespondenjoja Józefa Maksymilianiana Ossolińskiego. Zebrała
i oprac. Władysława Jabłońska, Wrocław 1975.

129 J. Michalski, o.c., s. 51.

130 AGAD Akta TPN sygn. 59, s. 119.

131 Posiedzenie zwyczajne 1 listopada 1807 r. Ibidem, s. 174-
-175.

132 Posiedzenie nadzwyczajne dnia 14 sierpnia 1808 r. Ibidem,
s. 195.

133 Posiedzenie administracyjne dnia 24 listopada 1808 r. AGAD Akta TPN sygn. 79, s. 56.

134 "Zajęto się następnie pozostałą po Albertrandim spuścizną literacką, przekazaną przez Stanisława Potockiego bibliotece Towarzystwa" /Posiedzenie dnia 1 listopada 1812 r. A. Kraushar, o. o., t. 2, s. 301/.

135 Posiedzenie dnia 4 listopada 1810 r. AGAD Akta TPN sygn. 59, s. 237.

136 F. Skarbek, Wspomnienie o Warszawskim Towarzystwie Przyjaciół Nauk, s. 15-16.

137 AGAD Akta TPN sygn. 34, s. 41.

138 AGAD Akta TPN sygn. 8, s. 8-13; Posiedzenie ogólne dnia 6 lutego 1814 r. AGAD Akta TPN sygn. 60, s. 82-83.

139 T. Ostrowska; Lafontaine /de la Fontaine/ Franciszek Leopold /1756-1812/, w: Polski Słownik Biograficzny, t. 16, Wrocław 1971, s. 408.

140 Posiedzenie ogólne dnia 3 kwietnia 1814 r. AGAD Akta TPN sygn. 60, s. 88.

141 Rapport z czynności Wydziału Umiejętności Towarzystwa Królewsk.Przyjaciół Nauk z r. 1813 czytany na posiedzeniu wydziałowym dnia 27 stycznia 1814 r. przez Mich. Bergonzoniego prezesa tegoż wydziału. AGAD Akta TPN sygn. 28a, s. 37.

142 B. Królikowski, Bergonzoni Michał /1748-1819/, w: Słownik Pracowników Książki Polskiej, s. 58.

143 AGAD Akta TPN sygn. 8, s. 125-133; sygn. 34, s. 41; sygn. 61, s. 65, 120.

144 Posiedzenie ogólne dnia 16 kwietnia 1820 r. AGAD Akta TPN sygn. 61, s. 168; Testament śp.ks. Ksawerego Bohusza. "Dzieje Dobroczynności Krajowej i Zagranicznej z Wiadomościami ku Wydoskonaleniu jej służącymi" R.1: 1820, nr 9, s. 452-454.

145 Posiedzenie ogólne dnia 4 czerwca 1820 r. AGAD Akta TPN sygn. 61, s. 178.

146 J. Lelewel, o.c.

147 "Obraz prac i usiłowań Tow.Król.-Warsz.Przyjaciół Nauk od dnia 1 października 1822 do 1 października 1823 r. wystawiony na

posiedzeniu ogólnym dnia 5 października 1823..." AGAD Akta TPN sygn. 34, s. 75.

148 AGAD Akta TPN, 62 sygn. s. 142.

149 Myląca jest zatem notatka podana przez Edmunda Rabowicza: "Od 6 II 1820 r. był Kossakowski członkiem czynnym Tow. Przyjaciół Nauk, któremu trochę wcześniej ofiarował 243 dzieła /w 594 tomach/ i dwa rękopisy swego brata Jana Nepomucena". /w: Polski Słownik Biograficzny, t. 14, Wrocław 1968, s. 274/.

150 Wypis z testamentu śp. Józefa Kossakowskiego pod datą dnia 9 maja 1824 r. AGAD Akta TPN sygn. 9, s. 161.

151 Roczniki Towarzystwa Królewskiego Warszawskiego Przyjaciół Nauk, t. 21: 1830, s. 241.

152 F. Radziszewski, o.c.

153 AGAD Akta TPN sygn. 9, s. 157.

154 F. Radziszewski, o.c.

155 A. Magier, Estetyka miasta stołecznego Warszawy, Wrocław 1963, s. 26.

156 W. Rolbiecki, Towarzystwa naukowe w Polsce, Warszawa 1972, s. 116.

157 Z. Kukulski, Trzy dokumenty z życia Staszica, Lublin 1926, s. 12, 14. Odb. z książki zbiorowej "Stanisław Staszic".

158 AGAD Akta TPN sygn. 64, s. 161-162.

159 H. Domańska, Z dziejów biblioteki kodeńskiej Sapienhów, s. 112.

160 F. Bielak, Prace kierownicze Stanisława Staszica w Warszawskim Towarzystwie Przyjaciół Nauk, Lublin 1926, s. 6.

161 A. Kraushar, o.c., t. 2, s. 224.

162 A. Kraushar, o.c., t. 3, s. 94.

163 Roczniki Towarzystwa Królewskiego Warszawskiego Przyjaciół Nauk, t. 21: 1830, s. 241-248.

164 Dziennik Wileński. Nowiny naukowe 1830, t. 5, s. 174-180.

165 nr 90: 1 XI, s. 1482.

166 AGAD Akta TPN sygn. 9, s. 54.

167 T.1: 1805-1822. AGAD Akta TPN sygn. 8; T.2: 1822-1830. AGAD Akta TPN sygn. 9.

168 AGAD Akta TPN sygn. 73.

169 S. Staszic, Zagajenie posiedzenia publicznego Towarzystwa Król. Warszawskiego Przyjaciół Nauk ... z dnia 7 stycznia 1813 r. "Roczniki Towarzystwa Królewskiego Warszawskiego Przyjaciół Nauk"; t. 10: 1817, s. 3.

170 S. Staszic, Zdanie sprawy z czteroletniej pracy Towarzystwa Królewskiego Przyjaciół Nauk z roku 1809, 1810, 1811 i 1812 na posiedzeniu publicznym dnia 10 stycznia 1814 r. Ibidem, s. 59-112.

171 Deklarację tej treści złożył w 1815 r. Feliks Słotwiński z Krakowa /AGAD Akta TPN sygn. 8, s. 21/; Kazimierz Młodecki składając w 1817 r. dar pisał: "...Poprzedzony na tej drodze licznymi współrodaków przykładami, biorąc śmiałość upraszać JWgo Prezesa aby ... dwie książki ... do Biblioteki Królewskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk łaskawie przyjąć raczył - w hołdzie głębokiego uszanowania..." /AGAD Akta TPN sygn. 8, s. 64/; W testamencie swoim Michał Wyszkowski stwierdził: "Wszystkie książki moje oddaję darem Szanownemu Towarzystwu Warszawskiemu Przyjaciół Nauk, którego miałem zaszczyt być członkiem. Niech ten mały zbiór powiększy Bibliotekę jego, na użytek publiczny przeznaczoną..." Przepuszczalnie książki te nie wpłynęły jednak do Biblioteki TPN. Spis zrobiony po śmierci Wyszkowskiego /zm. 4 maja 1829 r./ przez brata testatora wykazał, że nie ma wśród książek takich, których brakowałoby Towarzystwu. Tomasz Maruszewski wnioskował zatem, by książki te odstąpiło Towarzystwo siostrze Wyszkowskiego. Decyzję w tej sprawie miało Towarzystwo wysłać do Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych, w której książki te zostały złożone /AGAD Akta TPN sygn. 9, s. 232-233/.

172 AGAD Akta TPN sygn. 8, s. 69.

173 "Rzadkość tylko dawnych polskich książek upoważnia mnie do tego kroku, inaczej nie śmiałybym go /Prezesa/ tak błahym darem zatrudniać" /Ibidem, s. 43/.

174 AGAD Akta TPN sygn. 9, s. 4.

175 AGAD Akta TPN sygn. 8, s. 26.

176 AGAD Akta TPN sygn. 9, s. 54.

¹⁷⁷ J.A Kosiński, M. Turalska, Ofiarodawcy Biblioteki Ossolineum 1817-1848, Wrocław 1968.

¹⁷⁸ Biblioteka Królewskiego Warszawskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, w: Encyklopedia Wiedzy o Książce, szp. 271.

¹⁷⁹ Posiedzenie ogólne dnia 9 grudnia 1814. AGAD Akta TPN sygn. 60, s. 100-109; A. Kraushar, o.c., t. 3, s. 74-76.

¹⁸⁰ W ogólnym podsumowaniu Wydziału Umiejętności liczba dzieł jest mniejsza o 30, zatem powinny być 1.664 dz.w 2.315 wol.

¹⁸¹ AGAD Akta TPN sygn. 34, s. 33.

¹⁸² Według "Obrazu prac TKWPN od 1 października 1818 do dnia 3 października 1819..." przybyło 2 371 wol. wobec czego ogólna liczba wol. powinna wynosić 12 453, a nie 12 353 wol. /Ibidem, s.40/.

¹⁸³ Ibidem, s. 51.

¹⁸⁴ Ibidem, s. 60.

¹⁸⁵ AGAD Akta TPN sygn. 73, s. 4-6.

¹⁸⁶ Ibidem, s. 6, 21.

¹⁸⁷ Ibidem, s.1; A. Kraushar, o.c., t. 6, s. 194.

¹⁸⁸ AGAD Akta TPN sygn. 73, s. 21; A. Kraushar, o.c., t. 6, s. 198-199.

¹⁸⁹ AGAD Akta TPN sygn. 77, s. 39-40.

¹⁹⁰ Kolejne rubryki inwentarza: "numer bieżący, tytuł dzieła, z której drukarni, od kogo kupione, od kogo darowane, uwagi".

¹⁹¹ Posiedzenie Działu Nauk dnia 25 stycznia 1819 r. AGAD Akta TPN sygn. 63, s. 68-69.

¹⁹² Posiedzenie Działu Nauk dnia 18 maja 1818 r. Ibidem, s.60.

¹⁹³ Posiedzenie Działu Nauk dnia 1 czerwca 1818 r. Ibidem, s. 61.

¹⁹⁴ Ibidem, s. 64-65.

¹⁹⁵ F. Skarbek, Rapport o nowym urządzeniu i stanie obecnym Biblioteki Towarzystwa Królewskiego Przyjaciół Nauk, s. 1.